

Den norske Forfatterforening, Postboks 327 Sentrum, 0103 Oslo, +47 23 35 76 20

KONKURRANSETILSYNET HAR GREIE PÅ KONKURRANSE

Vinnbundet

#1/ 2006

Den norske Forfatterforening

Leder

Anne Oterholm

«I henhold til konkurranseloven er en bok å anse som en vare»

E-postintervju med Konkurransetilsynets talsmann Lasse Ekeberg

Mer ansvar, mindre myndighet

Intervju med bokhandler Arne Løvås om kjedekultur

Inn til beinet – store forlag vs. smal litteratur

Artikkel ved Mariann Enge

EAN-koden, en elektronisk prosakomedie i fem akter

Leif Høghaug om bokbransjen, 1. akt

Bokhandlarenens kjapphest

Innspill ved Eirik Ingebrigtsen

Formidling virker!

Intervju med bokhandler Nina Elizabeth Ryland

Den beste bokhandelen 2006!

Juryens begrunnelse og formannens pristale

En skisse til den demokratiske smakens muligheter

Artikkel ved Kjetil Røed

Med Støre mot stjernene – om ytringsfrihet

Innspill ved Cornelius Jakhelln

Ytringsfridommen og den vestlege historieforteljinga

Innspill ved Solveig Aareskjold

Innhold

1

2

3

5

11

14

19

21

24

25

29

33

Ansvarlig redaktør: Anne Oterholm
Redaksjonssekretær & formgiver: Kari Løvaas
Redaksjonsråd: Terje Holtet Larsen,
Christine Næss & Espen Stueland

Mange vil vite at Sverige i 1970 avskaffet de faste bokprisene og siden har hatt det kanskje mest liberale bokmarkedet i Europa. Forlegger og forfatter Krister Gidlund har sammenliknet bokutgivelsene i 1976 med årets utgivelser, og her kommer en liten smakebit. (Sveriges Författarförbunds tidsskrift publiserte i sitt sjette nummer 20. november 2006 artikkelen «Fasta bokpriser främjar mångfalden».)

Høsten 1976 utkom det 1200 titler i Sverige, høsten 2006 utkom 2100 titler. Når en måler bredde slik en gjør i norsk bokbransje for tiden, gjennom antall solgte titler i butikken, betyr det at tallene fra Sverige går i retning av at bredden og mangfoldet i den svenske litteraturen har økt kraftig med liberaliseringen av bokmarkedet. For tretti år siden fantes det 34 forlag i Sverige, i 2006 finnes det 162 forlag. Igjen tyder faktisk tallene på en breddeøkning. Nå er ikke forklaringen artikkelen gir så himmelsk eller gledelig som en kunne håpe. Det dreier seg om at produksjonskostnadene på tretti år har sunket dramatisk, og at dette faktum gjør det mulig for små forlag å drive butikk. Ser en derimot på utviklingen innen de store forlagene (som utgjør størstedelen av bokbransjen), er 80% av dem enten oppkjøpt eller nedlagt de siste tretti år. Dette betyr at utviklingen i den svenske forlagsbransjen samlet sett har ført til at makten over svenske bokutgivelser aldri tidligere har ligget i så få hender. Med andre ord ikke riktig den utviklingen en hadde håpet på.

Spørsmålet som gjenstår er altså hva som skjuler seg bak økningen fra 1200 til 2100 titler på

Stillbilde fra filmen *Et truet ord*,
www.forfatterforeningen.no

tretti år? Hva har denne økningen betydd for, la oss si, den svenske skjønnlitteraturen?

Høsten 1976 utga Bonniers (og de forlagene som etter hvert kom til å inngå i Bonniers), KF og Natur og Kultur (de tre store i Sverige) til sammen 91 titler (definert som «svenska berättare»). Tretti år senere var antallet «svenska berättare», på tross av den enestående titteløkningen i svenske utgivelser (1200 til 2100), sunket til 51. Den svenske lyrikken har de store forlagene mer eller mindre avvirket idet antall utgivelser har sunket fra 31 til 6. I norsk sammenheng ville et resultat som dette blitt betraktet som katastrofalt. Når enkelte ønsker å gå i svenskenes fotspor på dette området, virker det helt sinnsforvirret.

Men hva slags litteratur er det som gis ut i Sverige? Noe må det være ettersom titteltallet på

tretti år nærmest er fordoblet. Kan det virkelig være utelukkende kokebøker?

Krister Gidlund finner i 1976 11 nye titler på temaet mat og drikke. Når Gidlund ser på årets tall, finner han at antallet bøker med dette temaet i 2006 er tidoblet. 104 nye «mattitler» har han kommet til. Den samme tendensen kan gjenfinnes innenfor kategorier som for eksempel spenning og hage, hvor titteltallet stigende!

Økning i antall utgitte eller solgte titler er dessverre ikke slik aktører i den norske bokbransjen insisterer på; det kan ikke betraktes som et mål for bredden i verken svensk eller norsk kvalitetslitteratur. Og hvordan i all verden er det mulig for kulturpolitikere å la være å ta dette inn over seg når de skal ta stilling til hvilke rammevilkår den norske skjønnlitteraturen skal eksistere innenfor?

«I henhold til konkurranseloven er en bok å anse som en vare»

Konkurransetilsynets talsmann Lasse Ekeberg e-post-intervjuet av Uinnbundet

Innser Konkurransetilsynet at det er et problem for forfatterne når bøkene de skriver ikke kommer til butikkene? Eller at bøkene de skriver blir usynliggjort blant bestselgerne som forlagene kan kjøpe opp palleplass til? Har Konkurransetilsynet et kulturpolitisk ansvar? Dette er problemstillinger Forfatterforeningen har villet konfrontere Konkurransetilsynet med. Her publiserer vi tilsynets svar ved seniorrådgiver Lasse Ekeberg, samt Uinnbundets oppfølgingsspørsmål, som tilsynet ikke har villet kommentere ytterligere.

– Det kan synes som om Konkurransetilsynet har ulike agendaer for henholdsvis bokbransjen og matbransjen. Mens man i matvarehandelen ser ut til å ville motvirke maktkonsentrasjon i samvirkebedriftene samtidig som man vil sikre mangfold av tilbud i hyllene, kan resultatet av endringene i bokavtalen over tid bli det motsatte for bøkens vedkommende: satsing på et mer begrenset utvalg varer til lavest mulig pris, osv.

– Konkurransetilsynets oppgave er å håndheve konkurranseloven, som er vedtatt av Stortinget. Konkurranseloven gjelder generelt for alle bran-

sjer, også for bokbransjen. De tre sentrale bestemmelsene i konkurranseloven er forbudet mot samarbeid som begrenser konkurransen, forbudet mot misbruk av dominerende stilling og kontrollen med fusjoner og oppkjøp. Når Konkurransetilsynet behandler saker etter disse bestemmelsene, vurderes det hvilke virkninger forholdet har for forbrukerne og for den samfunnsøkonomiske effektiviteten. Generelt vil forbrukerne ønske et så bredt utvalg som mulig til lavest mulig priser. Imidlertid kan man sjelden få både i pose sekk – et bredt produktutvalg fører som regel til høyere priser enn et snevert utvalg. Tilsynet har ikke noe eget mål om hvor stort produktutvalget skal være – verken i matbransjen eller i bokbransjen. Vår oppgave er å påse at konkurransen fungerer slik at forbrukernes ønsker om pris og utvalg blir realisert. Vi har slått ned på dominerende leverandørers forsøk på å stenge ute konkurrenter fra salgskanalene i matbransjen i strid med forbrukernes interesser. Det vil vi også gjøre i bokbransjen hvis det skulle dukke opp en tilsvarende sak.

Oppfølgingsspørsmål: At forfattere systematisk stenges ute fra all distribusjon regnes ikke som et problem i denne sammenhengen? At store forlag kan kjøpe seg hylleplass og lignende regnes ikke som et problem i bokbransjen slik det til har blitt gjort i matvarebransjen; hvorfor ikke?

– (Ikke besvart.)

– Konkurransetilsynet viser til positive salgresultater, både hva bredde og mengde angår, etter opphevelsen av fastprisen. Vi skulle gjerne fått kommentert gyldigheten av en slik tendens

for de skjønnlitterære forfatterne, all den stund tallene ikke differensierer mellom bokgrupper (det er ikke lett å se av tallene hvorvidt det er lyrikken eller kokebøkene som utgjør økningen...)

– Det er riktig at det er solgt betydelig mer skjønnlitteratur og at antall solgte titler også har økt etter opphevelsen av fastprisen. Vi har hele tiden sagt at det ikke kan sies om dette er et resultat av den nye bokbransjeavtalen eller av andre underliggende utviklingstrekk. Det er heller ikke klart om dette er uttrykk for langsiktige utviklingstrekk. Det som imidlertid er klart, er at vi så langt ikke har kunnet se de negative virkninger av bokbransjeavtalen som enkelte har fryktet. Undersøkelsen viser imidlertid helt klart at det er skjønnlitteratur – ikke kokebøker – som driver salgøkningen. Salgstallene er kategorisert i bokgrupper etter samme fordeling som bransjeavtalen bruker. Norsk skjønnlitteratur sorterer under Gruppe 4: Norsk og oversatt skjønnlitteratur, mens kokebøker sorterer under Gruppe 3: Norsk og oversatt sakprosa. Vi ser en klart kraftigere økning i salget av skjønnlitteratur enn av sakprosa. Det viser seg også at det er norsk og ikke oversatt skjønnlitteratur som økte mest sammenlignet med året før. Salgøkningen er mest markert for de 150 bestselgende norske titlene, men også titlene som ikke er blant disse 150, solgte mer enn året før. Det er altså ikke slik at økt salg av bestselgere nødvendigvis går ut over salget av andre titler. Tilsynets undersøkelse tyder på at det ikke er slik at folk enten kjøper bestselgere, eller så kjøper de smal litteratur. Begge typer bøker

har økt i salg, dog bestselgere mest. I stedet for et enten-eller er det altså et både-og. Vi tror det kan være positivt for bransjen om vi ser en utvikling mot at bestselgerne brukes som lokkevare for å få kunder til bokhandlene, da kundene når de først lokkes til butikken også kjøper andre bøker enn bare bestselgerne.

– Oppfølgingsspørsmål: Hva skjer med den nye norske skjønnlitteraturen, hva skjer med de to hundre bøkene som ble kjøpt inn av Kulturrådet i år og av Kulturrådet i fjor? Konkurransetilsynets statistikk puttes fremdeles oppi litt store sekker, noe som gjør statistikken vanskelig å anvende når en skal drive litteraturpolitikk. Forstår Konkurransetilsynet denne problemstillingen, og om de gjør det, hva kan de gjøre i forhold til den?

– (Ikke besvart.)

– Oppfølgingsspørsmål: I siste nummer av Prosa gir Espen Søbye en spissformulert redegjørelse for hvordan forlagene har svart på de nye utfordringene i Bokavtalen:

«Blant annet ved å oversvømme bokhandelen med billigbøker. [...] Hvorfor prøver forleggerne å skape inntrykk av at også norsk skjønnlitteratur og sakprosa kan importeres billig fra Kina? For å blidgjøre Konkurransetilsynet? [...] Regnskap kan settes opp i India, reiser bestilles i Portugal, bøker kan trykkes omtrent hvor som helst. Men hovedarbeidet med nyskrevne og oversatte norske bøker kan ikke settes ut til lavkostland. [...] Bøker er arbeidsintensive produkter. En bok er ikke verdifull fordi den er dyr, men den er dyr fordi det krever mange timers arbeid av mange personer med høy utdanning.

Tsunamien av billigbøker signaliserer ikke akkurat dette, men gir Rimi- og Rema-nordmenn systematisk feilinformasjon om kostnadene ved å gi dem litteratur på morsmålet. Til slutt vil vi ikke ha bøker om vi ikke får dem. [...] Konkurransedirektør Knut Eggum Johansen bærer et tungt ansvar for at forlagene må bruke mer og mer ressurser på innsalg til bokhandelen – av bøker de tjener mindre og mindre på fordi de må gi store rabatter på et fåtall titler som ventes å ha appell hos innkjøperne i kjedene. Skal kjedemakta overta redaksjonelle vurderinger i konsernene?»

– Vil Konkurransetilsynet kommentere dette?

– (Ikke besvart.)

– Konkurransetilsynet hevder at forfatterne vil være bedre tjent med direkte støtteordninger – som stipender og innkjøpsordningen, fremfor reguleringer i bokbransjen. Men vil forfatterne være tjent med å miste distribusjon av sine bøker? Vil ikke direkte støtteordninger til forfatterne også gi et signal til bransjen om at de ikke har noe kulturpolitisk ansvar?

– Det er blitt uttrykt bekymring for at forfattere skal miste distribusjonen av sine bøker. Det er imidlertid ingenting i konkurranseloven som fratar forfattere distribusjonen av bøker. Riktignok gir heller ikke loven noen garanti for å få distribusjon, verken i bokmarkedet eller i andre markeder. Distributørens (bokhandlernes) oppgave er å sørge for en mest mulig effektiv distribusjon av produkter (bøker) som forbrukerne er interessert i. Etter vår mening er verken bokkjøpere eller forfattere tjent med en bokbransjeavtale som hindrer effektive bokhandlere eller nettbokhandlere å selge

bøker til en lav pris for på denne måten å hindre dem i å konkurrere med mindre effektive bokhandlere.

– De såkalte abonnementsordningene har vært et viktig redskap for distribusjon av en viss bredde av bøker til bokhandlene; når abonnementsordningene nå også bygges ned og fristilles fra innkjøpsordningene, fører dette til at en majoritet av bokhandlene velger abonnenter med et svært begrenset antall bøker, samt begrenset gjenkjøpsplikt. Hvis bøkene overhodet ikke finnes i butikken, kan de vel knapt rammes av statistikk som baserer seg på salgstall over disk?

– Det er blitt uttrykt bekymring for virkningene av at abonnementsordningen bygges ned. Disse ordningene er verken berørt av konkurranseloven eller den nye bokforskriften. Ordningene har vært, og er fortsatt, iverksatt av bransjeforeningene i den hensikt å sikre et bredt utvalg av bøker i bokhandlene. Det er fremdeles slik at bokhandlere frivillig kan tegne litteraturabonnement med forlagene. Så vidt vi forstår, er abonnementsordningen ingen garanti for at en bok faktisk ville bli solgt over disk. Hvis endringer i abonnementsordningen bare er en tilpasning til faktisk salg, er det ikke sikkert at virkningen blir så sterk. Dette er imidlertid en problemstilling vi ønsker å se nærmere på ved fremtidige undersøkelser av utviklingen i bransjen.

– Oppfølgingsspørsmål: At flere og flere forfattere stenges ute fra bokhandlene regnes med andre ord ikke som noen form for sensur eller

Det er ingenting i konkurranseloven som fratar forfattere distribusjonen av bøker.

5

begrensning av verken kjøpernes eller tilbydernes stilling?

- (Ikke besvart.)
- Hva slags status har en bok, etter Konkurransetilsynets syn? Er boken en vare hvis tilgjengelighet på markedet skal styres av tilbud og etterspørsel, med prisen som barometer?

- I henhold til konkurranseloven er en bok å anse som en vare, for øvrig på lik linje som andre kulturgoder som for eksempel musikk og film. Dette forhindrer ikke at politiske myndigheter kan ønske å gripe inn i markedet for å stimulere til økt salg av bøker og andre kulturgoder. Dette kan for eksempel begrunnes med at kulturgoder har positive eksterne virkninger som begrunner bruk av subsidier, eventuelt at frie markeder ikke fører til tilstrekkelig bredt produktutvalg. Slike kulturpolitiske virkemidler kan normalt utformes på en måte som ikke er i strid med konkurransepolitiske prinsipper.

- **Oppfølgingsspørsmål:** Konkurransetilsynet statistikker ser ut til å bygge på forutsetninger og forenklinger av bokbransjen som gjør konklusjonene enkle å bruke i en konkurransepolitisk

sammenheng, men svært upresise og usikre når en skal bruke dem i en kulturpolitisk sammenheng. Å inkludere så mange som 1000 titler i bestselgerkategorien, er eksempelvis en svært uortodoks måte å bruke begrepet «bestselger» på. Dette kan føre til en merkelig debatt i etterkant?

- (Ikke besvart.)
- Også i bokbransjen har den ideelle konkurransesituasjonen mellom mange likestilte tilbydere lenge vært undergravd gjennom kjededannelser og oppkjøp. Konkurransetilsynet har riktignok ikke hatt muligheten til å forhindre denne formen for vertikal integrasjon. Man spør seg: Hvordan er det mulig å argumentere isolert for deregulering og friprisordning i en slik situasjon?

- I bokbransjen har vi sett en utvikling mot kjededannelser og sterkere vertikal integrasjon mellom forlag og bokhandlere. Vi har en tilsvarende problemstilling i dagligvarebransjen. Det er imidlertid ikke slik at kjededannelsene utelukkende er negativt for konkurransen, tvert om gir det mulighet for å realisere stordriftsfordeler og kostnadsgevinster selv for små deltagende foretak. Konkur-

ransetilsynet er imidlertid oppmerksom på farene – særlig ved at forlagseide kjeder kan komme til å prioritere egne forfattere på bekostning av andre forfattere. Vi ønsker derfor å følge spesielt med på om vi kan spore slike utviklingstrekk, og vil i så fall vurdere om vi bør gripe inn med regulerende tiltak.

- **Oppfølgingsspørsmål:** Konkurransetilsynet ser dermed ingen varselamper blinke når det kan virke som om frie bokhandlere sliter tyngre og tyngre i konkurranse med kjedene, eller i forhold til Libris som uttaler at de ikke har lyst til å prioritere Gyldendals bøker ettersom Gyldendals boksalg kan sponse bokhandelkjeden ARK – som er Libris sin konkurrent?

- (Ikke besvart.)
- Det er en klar sammenheng mellom synliggjøring, formidling, og etterspørsel: Bøker som settes fram i hyller og legges ut på paller blir i større grad kjøpt enn dem som står klemt inne i hyllene eller overhodet ikke er i butikken. I lys av dette er det vanskelig å forstå pris som noe pålitelig barometer. Hvis man også ser på boken som noe mer enn en vare – som tenkning, dannelse, utvikling av kritisk fornuft, er det ikke uansvarlig å overlate bøkernes skjebne til såkalte frie, sunne markedskrefter? Ser Konkurransetilsynet på seg selv som en kulturpolitisk aktør? Dersom tilsynet ikke gjør det, hvordan forholder man seg til de mulige kulturpolitiske konsekvensene av den dereguleringen av bokbransjen som nå finner sted?

- (Ikke besvart.)

Arne Løvås begynte å jobbe som bokansvarlig på Nordstrand Libris i 1999, en butikk i Dahl Libris-gruppen, og fortsatte å jobbe hos Ark Qvist fra 2001 til 2005, da han sa opp jobben sin. Han opplevde sterk nedbemanning samtidig som arbeidet ble stadig mer fokusert på de kjedestyrte kampanjene. Parallelt med at han fikk mer å gjøre – større ansvar, fikk han mindre spillerom og myndighet som profesjonell, fagansvarlig bokhandler.

– Hva var grunnen til at du sa opp i Ark?

– Det er forholdsvis tøft i bokhandelbransjen med stramme marginer og krav til inntjening. Det var nok litt spesielt på Ark Qvist, fordi vi hadde en veldig høy husleie som stadig gikk opp. Da var løsningen å nedbemanne. Qvist er en butikk med et par hundre kvadratmeters gulvflate. Fra 7,5 årsverk i 2001 ble vi redusert til tre ansatte: daglig leder, bokansvarlig for norsk, og så var det jeg som var bokansvarlig for engelsk; men selvfølgelig måtte vi ta oss av de andre bøkene også. Da daglig leder ble langtidssykemeldt, ble det ikke satt inn vikar. Våren 2005 var vi i praksis bare to stykker på jobb. Vi hadde like store krav til omsetning, vi solgte kanskje enda flere bøker, samtidig som det var færre hender som skulle håndtere alt dette.

Bøker og papirvarer skal bestilles, pakkes ut, prises, legges inn i systemene, settes på plass osv. Og når man skal skifte kampanjer ofte – med plakater og varemottak, samtidig som kundene skal ekspederes, så er klart at det må gå ut over noe. Den tida den bokansvarlige bruker på å sørge for bredde og et godt uvalg bøker, blir svært liten. Det

Norge kan være stolt av den litterære bredden som er opparbeidet, sier Arne Løvås til Uinnbundet. Kjedeledere, aksjonærer, styreledere, driftssjefer, markedsførere osv. må ta sin del av ansvaret for å opprettholde og forbedre denne bredden.

Når det gjelder å informere om bøker og kampanjer går det gjerne mail direkte fra kjedeledelsen og nedover i systemet. men den andre veien går informasjonen ofte trinnvis.

blir en lojalitetskonflikt for den ansatte: man har ikke tid til å betjene kunden så godt som kundene bør betjenes, samtidig som man må være lojal mot kjede og arbeidsgiver. Jeg kunne ikke fortsette under de forholdene, jeg følte meg så ydmyka. Grunnen til at jeg sa opp i Ark var at Ark avsto å forbedre forholdene da jeg påpekte den uholdbare situasjonen.

– De bokansvarlige må forholde seg til dik-
tater fra kjedeledelsen, men blir selv sjelden hørt?

– Når det gjelder å informere om bøker og kampanjer går det gjerne mail direkte fra kjedeledelsen og nedover i systemet. Men den andre veien går informasjonen ofte trinnvis. Og hvis et ledd utgjør en propp, kan det bli veldig tungt å være en ansatt. Mot slutten av min tid i Ark ble det et stadig større problem at jeg ikke kunne henvende meg direkte til de som hadde myndighet.

– Hva besto myndigheten som fagansvarlig bok-handler i tidligere?

– Den besto bl.a. i en løpende vurdering av hvor mange eksemplarer som skulle være inne av hver enkelt tittel, og hvor ofte boka skulle rebestilles. Man håndterte bestillingssystemer, kjørte ut bestillingsforslag ut fra det som var solgt, samtidig som man løpende vurderte markedet for den aktuelle tittelen. Det er viktig å ikke fylle opp bokhandelen med bøker som ikke blir solgt. Bokhandelen kan jo få inn boka igjen i løpet av et par dager hvis man skulle gå tom, men mange bokansvarlige setter sin ære i å ikke gå tom, i å rebestille når det begynner å nærme seg en smertegrense.

Noe av det jeg likte best med å være fagansvarlig for engelsk litteratur, var å orientere meg i det engelske markedet og ha bøkene inne når etter-spørselen kom. Om jeg hadde lest en anmeldelse f.eks. i The Guardian, kunne jeg også bestemme meg for å ikke ta inn en bok selv om forfatteren var kjent – jeg forutså at det kunne bli en flopp. Det var selvfølgelig mest gøy når vi forutså en suksess.

I kjeden har det i sterkere og sterkere grad blitt slik at det sentralt i kjeden blir bestilt inn bøker til alle de enkelte bokhandlene. Det er mange bøker, og de tar mye plass. Veldig mye av plassen blir altså bestemt over hodet på de bokansvarlige.

– Du kunne som bokansvarlig ikke selv lenger disponere utstillingsplassen i butikken?

– I Ark ble det slik at vi fikk vedlegg på mail om hvordan vindusutstillingen i den neste kampanjen skulle være, hvilke bøker som skulle stå i hvilke vinduer. Plakater med titler og priser blir laget på kjedekontorene. Det blir bestemt nøyaktig hvor plakaten skal være, og det blir også bestemt ned i minste detalj hvilke utstillingsbord som skal ha hvilke bøker og stabler.

– Er alle butikker innredet likt også?

– Butikklokalene er jo forskjellige i størrelse og i utforming, men konseptet utformes sentralt i Ark; er butikken så og så stor, så skal det være så og så mange utstillingsbord, de skal f.eks. være plassert nær utgangen. Alle butikkene blir bygd om for å følge det konseptet.

– Når skjedde denne ensrettingen?

– Det var i 2001 at Ark virkelig ble en kjede i

praksis, og det var ikke før i 2003 at ombyggingen av butikklokalene virkelig skjøt fart. All innredningen skulle bli hvit.

– Om du oppdaget en bok som du kunne ha lyst til å lage et konsept på selv, ville du ha muligheten til å gjøre det?

– Man har fortsatt muligheter til å utforme egne konsepter, men man kan ikke bruke de bordene som er valgt ut av kjedeledelsen til kampanjer. De generelle hyllene kan man imidlertid bruke. Ark har imidlertid også bestemt hvor stor andel av bøkene som skal frontes. Det vil si at du får færre enkelttitler i en hylle hvis, la oss si 40% av titlene, skal ha fronten fram. I tillegg har personalet mulighet til å sette mavebånd på bøkene med egne anbefalinger. På Qvist var vi veldig bevisste på at vi ikke bare skulle anbefale en bok, men også sette navnet vårt under anbefalingen.

– Blir det færre kompetente bokhandlere?

– I og med at kjedene detaljstyrer stadig mer samtidig som bokhandelmedarbeideren ikke har så mye myndighet til å ta inn og bestemme utvalget, ja. Man får ikke bygd opp kompetanse slik man ville gjort ved å jobbe mer med helheten i butikken. Det er ikke tid til å sette seg inn i det nye som kommer. Og med de nye abonnementsordningene får heller ikke bokhandlene inn alt – man får ikke oversikt over hva som finnes. Tidligere fikk de fleste bokhandlerne inn i det minste ett eksemplar av alle nye skjønnlitterære titler, både dikt og romaner. Ble boka solgt, så ble den rebestilt. Sånn som det er i dag, er det bare de store bokhandlene som har hele den bredden. Når de små bokhan-

Kjedene er for fokusert på å kunne gi rabatter på ny norsk skjønnlitteratur. Hvis de heller satser på kvalitet og boka kostet 20 kroner mer, så ville ikke det være noen stor sak for kunden.

dlene ikke får inn titlene i første omgang, så blir ikke den bokansvarlige engang klar over at boka finnes.

– Kampanjene, de lages av kjedeledelsen i samarbeid med forlagene, er det slik?

– Kjedeledelsen har bukta og begge endene i utgangspunktet. Men forlagene gir rabatter på visse kvanta. Jeg syns det er ille når forlagene trykker boka på dårlig papir f.eks., slik at den blir billig å produsere, og hausser opp et kjempeopplag som de bruker store markedsføringsressurser på å få solgt. Jeg har inntrykk av at enkelte forlag setter prisene veldig lavt og presser på for å få distribusjon gjennom kjedene. Enkelte ganger har det vært bøker på de kampanjene som er av tvilsom kvalitet. Da er det nok økonomiske hensyn som avgjør.

– De som sitter og velger hvilke bøker som skal med i kampanjer, er ikke litteraturinteresserte mennesker?

– Jeg tror det økonomiske perspektivet veier tyngre og tyngre. Folk med litteraturkompetanse har ikke så stort gjennomslag i kjedene lenger.

Da Forfatterforeningen konfronterte Konkurransetilsynet med at endringene i bokavtalen kan se ut til å føre til satsing på et mer begrenset utvalg varer til lavest mulig pris, svarte de følgende: «Generelt vil forbrukerne ønske et så bredt utvalg som mulig til lavest mulig priser. Imidlertid kan man sjelden få både i pose og sekk – et bredt produktutvalg fører som regel til høyere priser enn et snevert utvalg.»

– Som bokhandler, hva er ditt inntrykk: er

kundene mer opptatt av lav pris enn av et bredt og godt utvalg?

– Jeg tror det er overfokusering på pris. På mammutsalg er f.eks. bøkene rasende billige. Men jeg tror at om man spør hver enkelt som kjøper bøker på mammutsalg, hvor stor prosent av disse bøkene de virkelig leser etterpå, da vil de fleste svare at det er kun én av de bøkene de kjøper, som de leser, de andre blir stående. Kjedene er for fokusert på å kunne gi rabatter på ny norsk skjønnlitteratur.

Hvis de heller satser på kvalitet og boka kostet 20 kroner mer, så ville ikke det være noen stor sak for kunden. Billigbøkene er der jo uansett.

Konkurransetilsynets talsmann sa også til Uinnbundet at tilsynets undersøkelse tyder på at det ikke er slik at folk enten kjøper bestselgere, eller de kjøper smal litteratur. «Vi tror det kan være positivt for bransjen om vi ser en utvikling mot at bestselgerne brukes som lokkevare for å få kunder

Jeg mener at bestselgerne sperrer for den bortgjemte breddelitteraturen.

til bokhandlene, da kundene når de først lokkes til butikken, også kjøpe andre bøker enn bare bestselgerne.»

– Vil du kommentere denne antagelsen?

– Dette har ikke noe for seg. Jeg tror at de som kjøper både en bestselger og en smal bok, ville gjort det uansett hvordan butikken var innreda. De har peiling, og vet hvor de skal lete. De kundene som ikke har så mye personlig kompetanse vil kjøpe bestselgerne og bøker som de kanskje ikke leser. Det gjelder eksempelvis ved tilbud som «Ta tre, betal for to». Man hadde egentlig tenkt å kjøpe én, og man ender opp med å lese bare én.

Jeg tror med fordel at bestselgerne kan flyttes litt lenger inn i lokalet, og at man i større grad kan blande bestselgere og bokansvarliges anbefalinger i den såkalte «hete sonen» – de områdene i butikken hvor «idealkunden» vil bevege seg. Jeg mener at bestselgerne sperrer for den bortgjemte breddelitteraturen.

– Kampanjene er altså selv med på å skape bestselgere idet de massivt eksponerer bøker i «hete soner». Hvis bestselgerne var magnetiske som sådan (allerede før de ble bestselgere, for å si det slik) og skulle fungere som «åte», så burde de jo stått perifert borte i en krok for å trekke øyet dit, mot den «smale» boka rett ved siden av, skulle man tro.

– Min ideologi er at kunden skal gå ut igjen av butikken med den boka hun ønsket i utgangspunktet, dvs. at hun får kyndig veiledning til å finne boka eller bøkene som er de «rette» for henne. Her har det skjedd en dreining i og med at kjedene be-

stemmer så mye og at du har fysisk plass til færre titler. Istedenfor å finne ut hva de ulike kundene ønsker seg, hva som er den reelle etterspørselen, innebærer kampanjene at man prøver å diktere kundenes etterspørsel. Når bøkene presenteres som bestselgere og legges ut på så mange bord, vil jo kundene tro at dette er etterspurte og viktige bøker. Noen av disse kampanjetitlene ville en vanlig bokansvarlig ikke turt å ta inn tidligere, ut ifra sin egen vurdering av boka.

Konkurransetilsynet har sagt til Uinnbundet at kjededannelser ikke utelukkende er negativt for konkurransen, «vert om gir det mulighet for å realisere stordriftsfordeler og kostnadsgevinster selv for små deltagende foretak».

– Ser du Konkurransetilsynets poeng?

– Jeg er nok ganske sikker på at flere av småbokhandlene ville vært lagt ned hvis det ikke hadde vært for kjedene. Dette har med bokhandlernes forhold til forlagene og med innkjøpsavtaler å gjøre. Hvis du ikke er med i et kjedesamarbeid og dermed mangler muligheten til å påvirke prisen, så får du så dårlige rabatter at det blir lite å tjene for hver bok du selger. Du har også andre stordriftsfordeler med en kjede – de ordner med markedsføring, bl.a.

Men det er forskjell på kjeder. Jeg begynte å jobbe som bokansvarlig i Libris i 1999. Libris-kjeden var en løserer sammenslutning enn Ark, det dreide seg om et innkjøpsamarbeid mellom Libris-butikkene, som hadde ulike eiere. Libris hadde et veldig fint magasin, der de omtalte et

ganske bredt utvalg bøker. Et bokråd som valgte ut kampanjetitler ble satt sammen av en del utvalgte representanter for de ulike butikkene. Det dreide seg om 6–7 personer som fikk inn manus fra forlagene til vurdering i god tid. Fokuset var på bestselgerne, men kvaliteten på litteraturen var ofte god, i den forstand at personalet i bokhandlene kunne stå inne for utvalget. Man følte seg trygg på at bokrådet i Libris hadde valgt bøkene ut fra kvalitetskriterier vel så mye som ut ifra inntjeningskriterier.

Når det gjelder Ark-kjeden, er den eid av Gylvendal ASA. De disponerer overskuddet, og de har aksjonærer som skal ha utbytte. Det er vel sånn det skal fungere i et kapitalistisk samfunn, men det er klart at det må være grenser. Hvis en bransje sliter og bør omstille seg, så bør også kravene fra aksjonærene til utbytte kunne være litt lavere i de periodene. Norske kjeder har to altoverskyggende mantra for tida: omløpshastighet og bruttofortjeneste. Kjedene bør også tenke breddeomløp og nettofortjeneste.

– Hvordan er det der du jobber nå? Og hva ligger egentlig i dette med omløpshastighet, netto- og bruttofortjeneste?

– Den bokhandelen jeg jobber i nå, Penelope, er en liten fagbokhandel som driver veldig godt. Vårt mål er at vi først og fremst skal ha det kundene er ute etter. Vi er jo en bitteliten kjede, om du kan kalle oss kjede, vi er to butikker, blir tre fra nyttår, men vi er med i UNIPA-samarbeidet, som er et innkjøpsamarbeid mellom akademiske bokhandlere over hele landet (Akademika er den største

På lang sikt tror jeg kjedene vil tjene på at de har god bredde.

aktøren). Gjennom dem har vi forhandlinger med forlagene om disse rabattene, og oppnår til dels ganske gode betingelser.

Det kjøres veldig mye statistikker i kjedene. F.eks. er man opptatt av omløpshastigheten, som har å gjøre med hvor lenge en tittel blir stående i hylla før den blir solgt og hvor ofte den blir solgt.

Bruttofortjenesten er den totale avansen. Selges en bok for 360 kroner ut, mens den koster 200 kroner inn, er bruttofortjenesten eksempelvis 160 kroner. Nettofortjenesten får du når de faste utgiftene er trukket fra avansen, som husleie og lønninger. I Ark kunne vi bli nektet å ta inn ei bok dersom bruttofortjenesten var lav, selv om det var stor etterspørsel. I Penelope må vi strekke oss langt for å dekke etterspørselen, og ser at vi kan oppnå en god nettofortjeneste i kroner på en stabel bøker som har lav bruttofortjeneste.

I Penelope gir lederne våre oss tillit. Vi har bra

bemanning og vi som jobber der har mye myndighet som vi forvalter slik at kunder og eiere er godt tilfredse med resultatene vi skaper. Jeg synes det er en fryd å ta ansvar under slike forhold.

Kjededannelse er en måte å redusere utgiftene knyttet til lagerføring og distribusjon av boken på. Samtidig innebærer fokuset på stordriftsfordelene at et ganske stort segment av litteratur som det faktisk ville finnes etterspørsel etter – om enn ikke i store kvanta – ikke tilbys kunden. Dette fører til et misforhold mellom den faktiske etterspørselen og tilbudet. Det er interessant å se at en funksjon som tidligere ble ivaretatt i det personlige møtet mellom kunde og bokhandler, rekonstrueres i nett-bokhandlere som Amazon, der man ved et bokkjøp kan få vite at andre som har kjøpt samme bok, også har kjøpt den og den boken.

– Det kan synes som at kjedene ikke ivaretar kundenes differensierte smak, verken gjennom et bredt utvalg eller gjennom kompetansebygging hos bokhandleren. Hva tenker du om dette?

– På lang sikt tror jeg kjedene vil tjene på at de har god bredde. Hvis det blir krise i bokhandl-bransjen, hvis folk slutter å kjøpe bøker og butik-kene attpåtil ikke har et skikkelig utvalg og ikke et kompetent personale, da vil Internettbokhandlene overta alt. Da graver kjedene sin egen grav, er jeg redd. Når folk går i en bokhandel, er det veldig ofte for å få kompetente anbefalinger. Hvis kundene har kjøpt bøker i en butikk med hell der tidligere, så kommer de tilbake. Mitt råd til kjedene er å lage gode returavtaler med forlagene. Slik kan bransjen

dele på risikoen.

Det er klart at de butikkansatte ikke kan påta seg ansvaret for at kompetansen skal opprettholdes hvis de ikke får backing og muligheter til å gjøre det. Derfor blir jeg så forbanna når forlagstopper og kjedetopper og aksjonærer og styreledere ut-taler seg med vyer om at bokhandlene ønsker å være så gode, at de skal borge for bredden. Man trenger ikke å titte innom mange kjedebokhandlere for å få et overveldende inntrykk av at det meste av ressursene de rår over med hensyn til personell, penger og tid går med til kampanje-jobbing. Når det tross alt finnes en viss bredde i butikkene, er det fordi folka som jobber der er så dedikerte. Selv har jeg erfart at selvstendig og individuell hard jobbing mellom kampanjeslagene var årsaken til at bokansvarlige klarte å holde et anstendig utvalg. De fagansvarlige bruker fritid på å gå på ulønnede forlagsmøter og å lese bøker og anmeldelser. Mange bokhandelarbeidere har vært og er idealister i forhold til jobben sin, men vi har ingen garanti for at de vil fortsette å følge dette «kallet», dersom de ikke blir stimulert. Det behøver ikke koste kjedene så mye i form av penger, men det vil kreve en viss vilje til å omprioritere tid.

Det må settes av mer ressurser i butikkene til bredden, til å sette seg inn i hva som blir utgitt og hva man kan forvente av etterspørsel. En slik kompetanse bør kjedene pleie hos de bokansvarlige.

Hvis du sitter med makta til å sette visjonene ut i livet og ikke gjør det, da er det bedre å holde tett om de visjonene, det blir å føre folk bak lyset.

Ifjor ble den «smale» forfatteren Martin Glaz Serup utsatt for kontraktsbrudd fra det danske Bonnier-eide forlaget Lindhardt og Ringhof – ut fra en vurdering av forlagets økonomi. I sommer ble redaktør Bjørn Aagenæs tilbudt «sluttpakke» fra det norske Bonnier-eide forlaget Cappelen – ut fra en økonomisk vurdering. Både Cappelen og Lindhardt og Ringhof skal måtte jobbe hardt for å gjenvinne tillit og respekt i det litterære miljøet, skriver Mariann Enge i denne artikkelen.

Sommeren 2005, kort tid før planlagt utgivelse av den unge poeten Martin Glaz Serups fjerde diktsamling 4, valgte det Bonnier-eide danske forlaget Lindhardt og Ringhof å gå bort fra kontrakten de hadde inngått. Ut fra en vurdering av forlagets økonomi, ville de allikevel ikke utgi boken. I brevet redaksjonen sendte Serup, skrev de blant annet: «Som du måske ved, har vi gjennom en årrække måtte kæmpe med et underskud, der til dels skyldes udgivelsen af for mange titler. Disse 'smalle' bøger

har vi udgivet, fordi de havde litterær kvalitet, og fordi vi gerne ville opdyrke et vækstlag af unge, eksperimenterende forfattere. Det er der kommet mange gode bøger ud af, blandt andre dine, men det har også været dyrt for forlaget. Nu er vi blevet pålagt at skære programmet ind til beinet og primært fokusere på de udgivelser, som vi kan tjene penge på.»¹

Rene ord for pengene: nå skal det altså være profitt fremfor poesi, kommersielle vurderinger fremfor litterære vurderinger. Avvisningen av Martin Glaz Serups sterke diktsamling – som senere ble til en fin bok på det lille, uavhengige forlaget Adressens – vakte naturlig nok heftige reaksjoner i det danske litterære miljøet, reaksjoner som ikke akkurat ble mildnet av forlagsdirektør Morten Hesseldahls arrogante opptreden i mediene. Blant annet skrev forfatteren og kritikeren Lars Bukdahl i sakens anledning en skarp kommentar i Weekendavisen, med overskriften «Taberforlaget», hvor han fyrte av følgende salve: «Faktum er, at Lindhardt og Ringhof ikke længere er at regne som et seriøst, litterært forpligtet forlag i samme klasse som Borgen, Gyldendal, Rosinante, Samleren og Tiderne Skifter.»²

Hvordan det går med Lindhardt og Ringhofs økonomi nå, aner jeg ikke, men man kan spørre seg hva det betyr på sikt å miste sin troverdighet som «seriøst, litterært forpliktet forlag». Et argument som gikk igjen da debatten raste som verst rundt saken, var at et forlag som behandlet forfatterne sine på en slik måte, slett ikke var noe fristende sted å utgi bøker. Så mistet de også en rekke

forfattere, som forlot forlaget i protest – blant dem den ikke-fullt-så-smale Thomas Boberg, som med sin aller siste bok på L&T, diktsamlingen *Livsstil*, ble nominert til Nordisk Råds litteraturpris for andre gang. I begrunnelsen for at han ville forlate forlaget, skrev Boberg: «Det kan være, at denne kontraktopsigelse eller dette kontraktbrud kun er begynnelsen på det, der vil komme, historien om et rigt samfund, hvor alt med et er blevet tilladt, bare der er penge i det, men personligt ser jeg mig ikke i stand til at fortsætte på et forlag, der behandler forfattere så elendigt. Jeg ved ikke, hvad forlaget skal gøre for at redde stumperne, men det skal se helt anderledes ud, hvis det skal gøre sig nogle realistiske tanker om at være et væsentligt kvalitetsforlag i fremtiden.»³

Nylig fulgte Lars Bukdahl opp med en ny kommentarartikkel i Weekendavisen, med tittelen «Liberforlaget», hvor han retter oppmerksomheten mot Lindhardt og Ringhofs utgivelsespolitikk etter innføringen av sparekniven. Han kan meddele at forlaget i 2006 har gitt ut svært få bøker som kan karakteriseres som «smale», og bare én eneste diktsamling: «Ikke en voldsom nedgang, men fra og med efteråret 2004 var jo klapjagten allerede gået ind [...] den ene digtsamlingen er desuden forfattet af Juliane Preisler, der på grund af tro romantjenneste er fredhellig. Til sammenligning udgav Gyldendal i år 11 nye digtsamlinger og Borgen 12.»⁴

Det som i fjor sommer gikk under betegnelsen «Serup-sagen» handler altså på ingen måte bare om den enkelte forfatteren Martin Glaz Serup eller den ene boken, 4; Lindhardt og Ringhofs bortde-

For å kunne regnes som ledende innenfor forlagsbransjen, kreves det at man signaliserer en genuin interesse for litteratur.

finering av poesien og andre «smale» uttrykk er en bevisst, gjennomført politikk, som snarere kan sies å ramme hele den danske litterære offentligheten, ettersom man har fått å gjøre med et stort, «seriøst» forlag som ikke er villig til å prioritere litterær kvalitet fremfor omsettelighet. Dersom kvaliteten følger med på kjøpet, som en slags bonus til salgbarheten, har nok ikke forlaget noe imot det, men å kjøre frem en bok som ikke betaler seg, simpelthen fordi den er interessant, spennende, vesentlig etc., er altså ikke noe de uten videre driver med lenger.

*

Sommeren 2006, ganske nøyaktig ett år etter L&R-saken, var det så det norske Bonnier-eide forlaget Cappelen som tok frem kniven. Visstnok går det ikke så godt økonomisk, hva det nå egentlig betyr (Bonnier-konsernet er vel neppe konkurstruet med det aller første), så man måtte finne et sted å skjære ned på utgiftene. Denne gangen var det ikke forfatterne det gikk ut over, men de redaksjonelle medarbeiderne.

Så mange som 8 av de ansatte på Cappelen, blant dem den profilerte redaktøren Bjørn Aagenæs, ble tilbudt sluttpakke av ledelsen. Beslutningen om å kvitte seg med Aagenæs ble møtt med mer eller mindre unison forbauselse, forargelse og hoderisting i det litterære miljøet. Som Pedro Carmona-Alvarez, som var blant Aagenæs' forfattere, uttalte til Klassekampen: «Det er sikkert en eller annen pengegjøk som sitter ett eller annet sted og styrer, som vet null om litteratur, null om bøker.»⁵

For etter sin relativt korte tid i forlaget, hadde Aagenæs klart å få Cappelen til å fremstå som et spennende forlag, med kompetanse og vilje til å satse på såkalt «smal» litteratur. Som forfatteren Freddy Fjellheim påpekte: «Dette er det dummeste Cappelen kan gjøre. Aagenæs er den som har bidratt til uunnværlig tilvekst for forlaget de siste årene.»⁶ Tilveksten bestod blant andre av sterke yngre forfattere som Gunnhild Øyehaug og Finn lunker, som nylig hadde byttet over til Cappelen, fra henholdsvis Samlaget og Kolon, fordi de ønsket Aagenæs som sin redaktør.

At Cappelens sluttpakke til Aagenæs har en dårlig signaleffekt, er det ingen tvil om, selv om Anders Heger aldri så mye bedyret at forlagets utgivelsesprofil ikke skal endres. Inntrykket av at Cappelens ledelse ikke helt forstår hvor verdifullt det er med en velansett redaktør, ble ikke mindre av at konkurrenten Damm forlag nærmest umiddelbart tilbød Aagenæs jobb i sin avdeling for norsk skjønnlitteratur. Den mannen Cappelen ville gi sluttpakke, ble av Damm – som jo er inne i en prosess hvor de aktivt arbeider med å etablere seg som et seriøst kvalitetsforlag – behandlet som en gavepakke. Hvor mange av Cappelens forfattere som kommer til å følge med Aagenæs over til Damm, gjenstår å se. Men at Cappelen har tapt anseelse med denne saken, og står i fare for å miste en del av forfatterne som er tilknyttet forlaget, virker temmelig åpenbart.

Verken ledelsen i Cappelen eller i søsterforlaget Lindhardt og Ringhof ser ut til å ha forstått det som det offensivt ekspanderende Damm forlag for

alvor later til å ha innsett: For å kunne regnes som ledende innenfor forlagsbransjen, kreves det at man signaliserer en genuin interesse for litteratur, en interesse som først og fremst handler om hva litteraturen som kunstform er i stand til å uttrykke, ikke hvor mange eksemplarer man kan selge av en bok. Det de to Bonnier-eide forlagene Lindhardt og Ringhof og Cappelen har signalisert, er at de først og fremst er opptatt av budsjettbalanse – på kort sikt. Dersom de faktisk fortsatt ønsker å være blant de ledende skjønnlitterære forlagene i Norden, virker det som en meget dårlig taktikk.

*

Sett at alle de nasjonalt distribuerte magasinene og alle de kommersielle forlagene og alle universitetsforlagene i USA sluttet å publisere eller anmelde poesi. Den nye poesien i USA ville knapt merke slaget. Men ikke fordi samtidig poesi er marginal i forhold til kulturen. Snarere tvert imot, det er publiseringsinstitusjonene som har gjort seg selv marginale i forhold til vårt kulturelle liv i poesien. Slik det nå forholder seg, skader publiserings- og anmeldelsespraksisene til disse store medieinstitusjonene den nye poesien så vel gjennom hva de trekker frem som gjennom hva de utelater – det vil si, ved at de later som om de dekker det de egentlig dekker til; som om man kunne begrave poesien levende. Ved at de konsekvent anerkjenner utelukkende den platteste av alle samtidige poetiske praksiser, tilveiebringer disse institusjonene det perfekte alibi for sin egen utradering av poesien;

I de skandinaviske landene er det heldigvis fortsatt slik at mye av den litterære fornyelsen, eksperimenteringen, utforskningen, utprøvingen, etc. kan finne sted innenfor den etablerte, kommersielle delen av forlagsverdenen.

for hvis det som utgis og anmeldes av disse institusjonene er det beste poesien har å tilby, så ville det ganske visst være liten grunn til å vie poesien oppmerksomhet, med unntak for dem som søker en siste rest av den fisefine sosietetsdiktning.⁷

Her i Skandinavia er vi heldigvis fortsatt et stykke unna de tilstandene som poeten Charles Bernstein beskriver i sitatet ovenfor, hentet fra et essay fra 1993, med tittelen «Provisional Institutions: Alternative Presses and Poetic Innovation». Mens de skandinaviske småforlagene utgjør et vesentlig og uunnværlig supplement til de store forlagshusene, har den amerikanske eksperimenterende poesien, den «smale» amerikanske litteraturen, ikke egentlig bruk for storforlagene i det hele tatt; det er de såkalte *small presses* alene som holder det hele i gang, hevder Bernstein. Det er særlig vendingen av begrepet marginal som interesserer meg her. I Bernsteins optikk er det forlagshusene som har et problem, ettersom de helt har mistet forbindelsen til de innovative litterære miljøene – storforlagene har spilt seg selv av banen, så å si. Småforlagene tjener seg riktignok ikke rike, snarere tvert imot – men det er hos dem den kulturelle kapitalen ligger, og så kan man jo spørre seg hvem som har det største problemet ...

I de skandinaviske landene er det heldigvis fortsatt slik at mye av den litterære fornyelsen,

eksperimenteringen, utforskningen, utprøvingen, etc. kan finne sted *innenfor* den etablerte, kommersielle delen av forlagsverdenen. Særlig den norske innkjøpsordningen sikrer jo en satsning på prosjekter som ikke nødvendigvis er så salgbare. Man har fortsatt noenlunde intakt en forestilling om forlagshusenes rolle som viktige kulturbærere, som ikke bare skal forvalte den litterære tradisjonen, men som også skal være i stand til å dyrke frem nye, interessante forfatterskap. Riktignok synes presset i forhold til salgbarhet å ha økt den siste tiden, men enn så lenge fremstår Lindhardt og Ringhof-saken og Cappelen-saken som nokså ekstreme tilfeller. Det er imidlertid grunn til å spørre seg hva fremtiden vil kunne bringe. Vil stadig flere forlag følge Bonnier-forlagenes dårlige eksempel? Vil vi snart kunne kjenne oss bedre igjen i den virkeligheten Bernstein skisserer? Eller vil disse sakene kunne fungere avskrekkende, ettersom de to forlagene så tydelig har stilt seg selv i et dårlig lys? Både Cappelen og Lindhardt og Ringhof skal nok måtte jobbe hardt for å gjenvinne tillit og respekt i det litterære miljøet.

Derimot må Martin Glaz Serup og Bjørn Aagenæs, de to som har fått den tvilsomme æren av å gi navn og ansikter til en nedskjæringspolitikk som rammer langt flere, sies å ha kommet vinnende ut av det hele. Aagenæs er for tiden nyansett redaktør på Damm, hvor han muligens vil

kunne få mer armslag enn han hadde på Cappelen, mens Serup, som også er redaktør for Litlive og redaksjonssekretær for Hvedekorn, og som siden sist har gitt ut både barneboken *Virus* og en pdf-chapbook med tittelen *Mortens bog*, nylig ble tildelt Michael Strunge-prisen, en forfatterskapspris som utdeles hvert annet år til en ung poet med debut etter 1986. Man behøver slett ikke være synsk for å kunne forutse at både Martin Glaz Serup og Bjørn Aagenæs kommer til å være med på å prege skandinavisk litteratur i tiden fremover.

1 Gjengitt i Information 16. juni 2005.

2 Weekendavisen 24. juni 2005.

3 Weekendavisen 1. juli 2005.

4 Weekendavisen 10. november 2006.

5 Klassekampen 17. juni 2006.

6 Gjengitt i Dagbladet 19. juni 2006.

7 Charles Bernstein: «Provisional Institutions: Alternative Presses and Poetic Innovation» [Originally Presented at the Annual Meeting of the Modern Language Association on December 29, 1993, in Toronto, at a session of the institutions of poetry, organized by Robert von Hallberg. First published in Arizona Quarterly Review 51:1 (1995) Revised version in My Way: Speeches and Poems.] Oversettelse her ved Kari Løvaas.

EAN-koden

En elektronisk prosakomedie i fem akter,
av Leif Høggaug

Foto: Hilde Nyeggen Martinsen

1. akt: Konkurransetilsynet

Holmgangen på seminarrom sju, eller: Even Andreas protesterer. Har bokbransjen alltid stått i markedets tegn? Frasen «for lenge lenge siden» må leses som en overdrivelse. Det nærmer seg jul, og Eksaminatoren er overbevist om at konsensuskulturen råder. Vi studerer Konkurransetilsynets skriftserie 1/2006, og vi knekker den første EAN-koden. Ping. Publisisten avlegger løvene på Sehesteds plass en teatralisk visitt.

«Konkurransetilsynet har greie på konkurranse!»

Da vår kjære seminarleder X (anonym, anonym, i anstendighetens navn!) for lenge lenge siden framsatte denne og lignende påstander, levde vi, de unge studentene, fortsatt i den tro at ethvert litterært verk lot seg tyde som uttrykk for en overordnet idé eller vilje: tidsånden, moralen, politikken, estetikken, metafysikken, for ikke å glemme Gud, vi snakket mye om Gud i de dager – og det var derfor ikke overraskende at Even Andreas, vår selvutnevnte talsmann, reiste seg opp og avbrøt X midt i foredraget: «Du tar fullstendig feil, X! Litteraturen har framtida foran seg, din dust! – og ikke bak seg, ikke, slik den store men like fullt feilinformerte professoren fra Heidelberg (senere

Berlin) i sin tid i en viss forstand mente, over og ut, finito!»

Elegant! og det til tross for at Even Andreas snublet i ordene like før han skulle til å sette punktum – minst en *i* for mye, dessuten hadde han en liten talefeil, Even Andreas, men ok, her var han blant sine egne, en skavank fra eller til spilte ingen rolle: vi var jo ikke primært opptatt av lyd, det var *skriften* vi anså for å være Utsigelsens arne, gladelig kunne vi konstantere at lingvistene drev på med sitt, det var visstnok ikke måte på hvor mye vitenskap det menneskelige taleorganet skjulte i sine indre gemakker.

«... fullstendig feil ... din dust! ... den store men like fullt feilinformerte professoren fra Heidelberg ...» Om vi, studentene, hadde *lest* Hegel? Jeg mener *virkelig* lest? Nåja, det dreide seg om noen få sider, et lite utdrag fra *Vorlesungen über die Ästhetik*, oversatt til norsk, vi var prisgitt oversettelsens kunst – selvfølgelig, hvis vi ser bort fra Even Andreas (selvfølgelig). Noen få sider – her jeg sitter er jeg ikke i stand til å huske hvilke sider eller delkapitler seminarleder X «foreleste» over, det som derimot framstår som et klart og tydelig erindringsbilde er: X, med ryggen mot tavlen og føl-

gende kritthvite setning: «Kunsten er død.» Over og ut. Finito! ... og så dette merkelige utsagnet, eller, denne overdimensjonerte snakkeboblen som fikk Even Andreas til å sprette opp fra stolen: «Konkurransetilsynet har greie på konkurranse!»

Konkurransetilsynet? Et klart og tydelig bilde, ja. Likevel ser jeg ikke bort fra at erindringen svikter, eller regelrett driver gjøn med meg – selvsagt gjør den det, vi vet at tekster «... come before us as the always-already-read», det samme kan vi si om erindringen, den er alltid allerede lest, alltid allerede fortolket, det er forståelig hvorfor noen filosofer (eksempel: Deleuze) setter spørsmålstegn ved erindringen som utgangspunkt, kilde, som drivkraft i Aftenlandenes (post)romantiske fortolkningsmaskineri osv. «... og hva med glem-selen?» må vi spørre, kanskje Nietzsche (eller en fortolket utgave av Nietzsche) har rett: du kan leve uten erindring, men et liv uten glemsel er umulig,

«Bokbransjen har alltid – *alltid* – stått i markedets tegn. Har du noen gang hørt om et kommersielt foretak som bedriver veldedighet? Solidaritetsbusiness?»

og hvis han har rett, Nietzsche: jeg ser ikke bort fra at jeg, i skrivende stund, må, fordi det ikke finnes andre utveier, ty til hjelpemidler vi under normale omstendigheter forbinder med et fag som heller ikke den nåværende dannelsesministeren (så langt) har klart å sette på den skolepolitiske dagsordenen: retorikken – for det er retorikken (herunder psykoanalysen) som lærer oss å huske det vi trodde vi hadde glemt (eller fortregnt).

Konkurransetilsynet: etablert den første januar det Herrens år 1994, samtidig med at konkurranse-loven og pristiltaksloven trådte i kraft – vi må m.a.o. lese frasen «for lenge lenge siden» som en overdrivelse; vår kjære seminarleder X kan umulig ha vært forut for sin tid, han kan umulig ha snakket om Konkurransetilsynet før etableringen. Altså: årstallet gir en pekepinn, og jeg er ganske sikker på at det nærmet seg jul: lukten av vinter-svette eksamenskropper, clementiner som gir fra seg saftige sibilanter mens de skrelles, svart som medienorske krigstyper utenfor de store seminarvinduene. Desember 1994? 1995? X sier: «Kunsten er død, og vi har ikke noe valg: vi må feste vår lit til ... til ... *Konkurransetilsynet*, bare Konkurransetilsynet kan føre tilsyn med litteraturen og andre kulturindustrielle produkter. Konkurransetilsynet har greie på konkurranse!» Even Andreas: «Du tar fullstendig feil, X! ... (osv.)» Protesten gir oss anledning til å assosiere fritt: «Dolken i bordet!» er det noen som sier. «Springskalle!» hører vi en annen bemerke. «Et tu, Brute?»

«*I en viss forstand*,» gjentar Even Andreas, roligere

nå, men han forblir stående oppreist, «for det er ikke uproblematisk å hevde at det Hegel sier er at litteraturen – eller rettere, *kunsten* – har framtida bak seg; umiddelbart vil vi identifisere framtida som det kommende, det blivende, vorden ... aldri bak, framtida er alltid foran!»

«Even, Even, Even Andreas,» lyder seminarlederstemmen, X har fram til nå lyttet til opprøreren med et tvetydig flir om munnen, «du taler i tunger, det henger faen ikke på greip det du har å fare med.»

«Nettopp!» parerer Even Andreas, her skal ingen føle seg trygg, selvsagt har talsmannen mer på lager. «Det henger ikke på greip. Ingenting henger på greip. *Ingenting av det du sier henger på greip*. 'Konkurransetilsynet har greie på konkurranse' – hva er det? En tautologi? Selvfølgelig har Konkurransetilsynet greie på konkurranse! Hva annet skulle Konkurransetilsynet ha greie på? Litteratur? Litteraturteori? Litterær kvalitet?»

Exit Even Andreas. Exit X.

Jeg vet ikke hvor mange ganger jeg i løpet av de siste par årene har tenkt tilbake på – dvs. prøvd å gjenerindre, rekonstruere – denne hendelsen, eller «Holmgangen på seminarrom sju»: David kontra Goliat etc. I likhet med så mange andre har jeg fulgt med i debatten om den norske bokbransjen, en debatt som i skrivende stund ennå ikke har rast fra seg – og lite tyder på at den *vil* rase fra seg, betegnelsen *bokskred* har fått et haleheng av nye betydninger, og gudene vet hvordan morgendagens litteraturhistorikere (eller hvem det nå er som

kommer til å skrive litteraturens historie i morgen – Konkurransetilsynet?) forestiller seg den tida vi puster og ånder i her og nå: «Bokhøsten 2006 var innhyllet i tåke. Litteratene vandret hvileløst omkring. Melankolien var til å ta og føle på. De intellektuelle mente at den rød-grønne regjeringen famlet i blinde. Dag Solstad skrev fotnoter til en uutgravd roman. Majoriteten av det norske folk hadde for lengst ønsket Fremskrittspartistaten velkommen. Bokhøsten var ikke lenger et spørsmål om innhøstning av de beste bøkene, men et spørsmål om livets høst, døden.»

Gudene vet. «... men likevel må vi *forsøke*,» sa en bekjent av meg, hun viste til en kommentar signert Aftenpostens debatt- og kronikkredaktør, Knut Olav Åmås, «forsøke å tenke så konstruktivt som mulig. Bokbransjen har alltid – *alltid* – stått i markedets tegn. Har du noen gang hørt om et kommersielt foretak som bedriver veldedighet? Solidaritetsbusiness? (En og annen nobelprisvinner, men ellers ...) Her må vi trå varsomt,» dette sa hun mens hun stirret meg dypt inn i øynene, «vi må for all del unngå romantiseringer og historieforfalskninger.»

Så sant, så sant, ingen vei utenom. «La oss ikke glemme gode gamle Samuel Johnson,» sa jeg, og hun, min bekjente, smilte som en fornøyd eksaminator – Johnson, min store helt, som forteller historier om poesiens økonomiske rammebetingelser, et eksempel er beretningen om John Drydens avhengighetsforhold til bokhandleren (eller *forleggeren*) Jacob Tonson, en trist affære, her, i John-

sons framstilling, er det snakk om penger, *guineas, money*. Dryden henger etter med arbeidet, han frykter at Tonson skal gå til angrep på ham. Trusler om vold. Lemlestelse. Mord. Tonson bestemmer og Tonson vil ha det Tonson har bestilt, og Dryden skriver og skriver og skriver, men han blir ikke ferdig, umulig å overholde fristen. «Tonson, Tonson, Tonson, Tonson.» Blekkhuset rister, bokstavene skjelver, de bevingede ordene som bærer bud om berømmelsens abstrakte *rewards* skriver seg fra en annen virkelighet, en annen planet. Men misforstå ikke. Poeten John Dryden: «... the father of English criticism». Samuel Johnson har ingen grunn til å tvile: vi står i gjeld til Dryden, litterær gjeld. Dryden: «... the writer who first taught us to determine upon the principles the merit of composition». Nei, han tviler ikke, Johnson – den samme Johnson som (med et hjertesukk?) plasserer følgende maksime i sentrum av den engelske kanon: «No one but a blockhead ever wrote, except for money.» *But Johnson unimitated, unimitable Johnson, how shall I describe thee?*

«... men likevel må vi forsøke ...» Jeg har sett nærmere på Åmås' kommentar, datert den 25. november 2006, og jeg har forstått, tror jeg, hvorfor Eksaminatoren kunne si seg delvis enig – hun framhevet de siste ordene, hun sa seg *delvis enig*, ville ikke kjøpe hele pakka. Hun likte de avsluttende setningene, sa hun: «Problemet er ikke at bøker er for dyre i Norge,» skrev debatt- og kronikkredaktøren mens det norske folk løp om kapp med husspøkelsene fra fjorårets julehandel. «Problemet

er for høyt tempo, for stort volum, for ujevn litterær kvalitet – og mest av alt en strømlineformering som på sikt [sic] truer med å marginalisere alt sært og risikabelt. Enn så lenge er Bok-Norge en privilegert idyll og et internasjonalt forbilde. Alt det kan skusles bort i løpet av få år. Derfor trengs det realistiske situasjonsbeskrivelser og en bevisst kulturpolitikk.» Ja, dette kunne hun svelge, Eksaminatoren – «*Realistiske situasjonsbeskrivelser, hurra! La oss snakke om kvalitet!*» Konklusjonen, debatt- og kronikkredaktørens søte oppfordring, mente hun, var *dessert à la noir de coco*: «Da er det ikke grunn til pessimisme, men en kjølig-kritisk optimisme.»

Forretten derimot, kunne hun spare seg for. «Hør på dette,» sa hun og leste fra begynnelsen: «Det finnes ikke noe mer pompøst og selvopptatt enn bokbransjen når den diskuterer seg selv. Nå er vi i gang igjen.» Nettopp: pompøst og selvopptatt – nå er vi i gang igjen, hun sa: «I Norges land må de pompøse og selvopptatte tåle å bli gjort til latter, manieristene blant oss må gjerne få skrive bøker og drikke seg dritings annenhver kveld, må gjerne får være så *kjølige* og *kritiske* (= så arrogante) de bare vil, men slipp dem for Guds skyld ikke til i den offentlige debatten, Herrejemi, debatten, *debatten*, mann, er forbeholdt de moteriktige penne, de munnrappe liberalistene, de borgerlige sosialistene, de utrettelige meningsmaskinene osv.» Her måtte hun trekke pusten. To sekunder. Deretter: «Konsensuskultur!» slo Eksaminatoren fast, for øvrig en aktiv blogger, hun befant seg langt nede i den fjerde eller femte halvliteren, det var

jeg som spanderte, engler og demoner ivret etter å overgå hverandre i fantastiske profetier m.m., profetier m.m. jeg forsøkte å holde på en armlengdes avstand, for å si det sånn, jeg hadde verken tid eller lyst, nei jeg torde ikke, eller kanskje jeg torde, men ikke ... – herlighet, den dama gir seg ikke med det første: «Konsensuskultur! Konkurransen for konkurransens skyld – kjør debatt!»

...

For det er det det handler om, dette lille skriftet jeg har fått mellom hendene: konkurranse, tevling, forskjellige markedsstrategier osv. Alt ser ut til å være i den skjønneste orden: tall, statistikk, empiri. *Effekter av friere bokpriser*, Konkurransetilsynets skriftserie 1/2006, er en rapport som henvender seg til et publikum som gjerne vil vite hva tekster «handler om»: konsumenter, kjøpssubjekter, tenkte jeg først, et publikum som i all sin uvitenhet tar det for gitt at litteraturkritikkens fremste oppgave består i å bedrive forbrukerveiledning, og jeg tenkte at det måtte være mulig å skrive en anmeldelse av dette lille skriftet, en drepende kjedelig anmeldelse, tenkte jeg, et stort gjesp.

Det hadde vært noe: Konkurransetilsynet uttaler seg om litteratur og bokpriser – og kritikken svarer med å gjespe: «Ikke plag meg med detaljer. Økonomi er ikke mitt bord. Om nye bøker selger eller ikke selger – jeg bryr meg ikke. Klassikerne foreligger, jeg har mer enn nok å forholde meg til.» *For hva skal vi med nye (norske) bøker, ny (norsk) litteratur?* Spørsmålet forfølger oss, vi vet at det

finnes der ute et sted, at det puster, peser, stønner og akker seg. Debattantene – selv de ivrigste debattantene – husker å glemme: alltid glemme Spørsmålet, dyret som seminarleder X («for lenge lenge siden») tegnet på tavlen. («Herr debatt- og kronikkredaktør, her har De debatten Deres!») Men krittet etterlater seg forgjengelige tegn, det lektorale «La stå!» er og forblir en ironisk hilsen til rengjøringspersonalet.

Nye (norske) bøker, ny (norsk) litteratur?

Igjen hører jeg Even Andreas protestere: «Selvfølgelig har Konkurransetilsynet greie på konkurranse! Hva annet skulle Konkurransetilsynet ha greie på? Litteratur? Litteraturteori? Litterær kvalitet?»

Vel, Even Andreas, vi visste det ikke da, men i dag, hva vet vi i dag? At den store Hegel var (er) feilinformert? Ærlig talt, Even Andreas! – tal ærlig, hvor du nå enn måtte befinne deg. Tal, talsmann, om Konkurransetilsynet, Konkurransetilsynet som i 2006 skriver: «Enkelte har vært bekymret for at bransjeavtalen vil føre til en reduksjon av bredden og kvaliteten. Det er vanskelig å finne et kvantitativt mål for litteraturkvalitet, og enkelte av kvalitetseffektene av den nye bransjeavtalen forventes å ikke slå inn før om noen år. Det er lite man kan si om kvaliteten av litteraturen som er observert solgt, men antall solgte unike titler kan måles, og man kan lete etter endringer i salgsdistribusjonene. Det har for eksempel vært hevdet at endringene i bransjeavtalen vil favorisere bestselgerne på bekostning av smal litteratur. Hvis det er

tilfelle, kan det forventes færre solgte titler og at bestselgerne øker salget relativt til smal litteratur.»

«Hva sier dere til dette?»

Eksaminatoren igjen – hun drikker øl sammen med en gjeng litteraturkritikere, hun er ute etter svar. «Er det sant at det er 'vanskelig å finne et kvantitativt mål for litteraturkvalitet'? Eller: hvordan vil dere håndtere (hvis det er det man sier) problemstillingen? Litteraturkvalitet ... er det noe litteraturkritikerne må ha greie på, så er det nettopp det: litteraturkvalitet.»

«Vi må anmelde forlagene!» sier litteraturkritiker A.

«Forlagene?» spør litteraturkritiker B.

«Ja, hver bokanmeldelse må kunne leses som en forlagsanmeldelse,» svarer litteraturkritiker C.

«Kritikk av den instrumentelle fornuft.»

«Og avisenes kulturredaksjoner – kulturredaksjonsanmeldelse,» sier kritiker D.

«For ikke å snakke om bokhandlene – bokhandelanmeldelse,» sier E.

«Kulturdepartementet,» tilføyer F.

«Bibliotekene.» (G)

«Matvarebutikkene.» (osv.)

«Etc.»

«Hvis ikke økonomene vil bli litteraturkritikere, må litteraturkritikerne bli økonomer.»

«Nestemann på talemannen er ...»

Espen Søybye: på oppdrag fra et (fag)litterært tidsskrift som ennå ikke er blitt latt i journalistikken, stikker han hull på den ene verkebyllen etter

den andre, ja, her taler han Konkurransetilsynet og alle tenkelige frie bokprisrapporter midt imot, her, under overskriften «Sehesteds løver rammes. Om framtida for norsk bokbransje».

Litteraturkritikeren advarer de store og tradisjonstunge forlagene mot å gi seg kulturindustrien i vold – eller nei, han advarer ikke, han beskriver en tilstand, han stiller en diagnose, maler tjukt på med bred pensel: «Det er noe trist over denne situasjonen. Gyldendal og Aschehoug ligger som to flotte majestetiske løver. Men så er det svart av fluer rundt øynene og nesa på dem, og løvene orker ikke å holde dem borte. Det er vanskelig å forstå hvorfor, på avstand ser de helt fine ut, men så prøver den ene å reise seg, og da blir det synlig for all verden: buken er revet opp, innvollene velter ut. Løvene vet også at jo lenger de ligger sånn for å skjule sine sår, desto mer mark og elendighet kryper det opp i buken på dem. Hva kan de gjøre?»

«Hva de kan gjøre, løvene?»

La oss kalle ham Publisisten (eller Neopublisisten eller Postpublisisten, alt ettersom). Han påstår at han ikke føler seg truffet av kritikken – kritikken Søybye retter mot de nye forlagene: småforlagene som tapper storforlagene for krefter, penger, manuskripter, forfattere. Publisisten pusher bøker i matvarebutikkene og legger *extracts* fra mange og lange underholdningsromaner ut på nettet – gratis nedlastning, men betal hvis du vil lese hele greia. «Ække no' gærnt i det – må jo tjene penger.» Som man gjerne sier: ny teknologi, nye muligheter; en

grenseløs verden osv. Igjen og igjen har Publisisten bevist at leserne kan mer enn å lese – f.eks. *skrive*. Alle og enhver kan delta i nettromanprosjektet *Kjærligheten overvinner alt*. Først: vi laster ned (gratis) det første kapitlet (antakelig forfattet av Publisisten selv). Deretter: vi finner fram kredittkortene våre, vi taster inn kortnumre, utløpsdatoer osv., og så: vi skriver, skriver våre egne kapitler, *betaler* for å skrive våre egne kapitler.

«Genialt, ikke sant?» Journalistene tror alt de hører, Publisistens navn, ord og gjerninger side opp og side ned, Skavlan neste. «Vi er alle forfattere, diktere. *Storytellers*. Demokratisering av litteraturen, av smaken!»

«Men ... at folk betaler for å skrive, er ikke det...?»

«... å snu det hele på hodet? Ikke slik jeg ser det. Her snakker vi forbrukerbevissthet. *Kunsten å vite hva du vil ha ...* Og er du heldig, ja er du heldig, så får du lønn for strevet ... det gjelder å få så mange som mulig til å skrive videre på *din* tekst ...»

«Et litterært pyramidespill m.a.o. ...?»

«Hm ... det er dine ord. Vil du være med så heng på, pleier nå jeg å si.»

«...»

Kunsten å vite hva du vil ha ... En sak for Konkurransetilsynet? Hva tror du, Even Andreas? Hva var det vår kjære seminarleder X prøvde å formidle den gang da? «Hver gang en bok går over en disk i en bokhandel og blir skannet, registreres salget med en EAN-kode som identifiserer tittelen,» skriver Konkurransetilsynet. I tilfelle du ikke er klar over det: der ute finnes det noen som følger med på hva du foretar deg – hvilke titler du velger, hvilken lesegruppe du trer inn i, kort sagt: hvilke signaler du sender ut hver gang du kjøper en bok. Ping.

«Hva de kan gjøre, løvene?» gjentar Publisisten.

«Ingenting. Absolutt ingenting!»

Han har sett det for seg, Publisisten, og han har hørt løvene brøle.

...

Fra Publisistens elektroniske notatbok, desember 2006 –

Det ser ikke bra ut. (Tilskuerne sukker og stønner. «Så tragisk!» hører vi noen utbryte, for deretter å bryte ut i gråt.) Løven som nettopp har prøvd å reise seg, som nettopp har tømt seg for innvoller; denne løven – Gyldendal eller Aschehoug, det er neimen ikke lett å se forskjell på dem – forsøker så godt den kan: den ellers så majestetiske løven forsøker å slikke sine sår, dytte tarmer og nyre og hjerte og lunger på plass igjen. «Og jeg som ble oppdratt til å betrakte meg selv som en konge ...»

«Jævla idiot!» mumler eller rettere snøfter den

andre, Gyldendal eller Aschehoug. «Hva skulle du opp og stå etter? Du tiltrekker deg oppmerksomhet, skjønner du ikke det? Innvollene dine stinker, dunsten sprer seg over hele byen, snart er vi omringet av sultne åtselstyr av alle slag og fasonger – jeg ser for meg overskriftene, åh, skrekk, gru, angst, beven!»

«Pass dine egne saker!»

«Mine egne saker? Hva tror du jeg tenker på her jeg ligger, hæ? Dine saker og mine saker – dine saker er mine saker, baby, ingen tvil om det. Gi meg en nyre, så skal jeg slikke den for deg ...»

For sent, for sent! Åtselstyrene entrer scenen, fra høyre, venstre, fra oven, fra unden. Et makabert syn, blod, gørr, tarmer som revner, mer blod, mer gørr («Nei, nei!» hylar angstridde tilskuere – de ekstatisk roper: «Ja, ja!»). Lyden av tenners gnissel, bjeff, knurr, mø, kykeliky, kaboff, boom, bang! Portrettene ned fra veggene, trekker dyre tapeter med seg i fallet. Byster, statuer, berømte versemakere ramler overende. Uerstattelige lysekroner i tusen knas. («Nei, nei!» – «Ja, ja!») Bestemødre flykter i panikk, tett fulgt av måpende forlagsredaktører. Knut Hamsun kommer ramlende inn fra vintermørket, «Marie! Min valkyrje! Hvor er du?!» Lyn, torden, eksplosjoner i øst og vest. Togsett sporer av skinnene sine. Sinnene er i kok. Makuleringsklare bøker opp i røyk. Opprør overalt. Aksjon, reaksjon. Litteraturkritikere marsjerer i samlet flokk. Kritikerkorps blåser fanfarer. Terninger kastes – men for sent, for sent! ...

(Fortsettelse følger)

Foto: Oktober

Bokhandlaren kjapphest

Eirik Ingebrigtsen

19

Ein bokhandel skal selga bøker, men den skal også løfta fram litteraturforståinga, den skal ha lyst til å stå fram med ein sein, kulturell papirvare som boka også er.

Forfattar Eirik Ingebrigtsen jobba deltid på skjønnlitterær avdeling, Norli Universitetsgaten mellom 2002–05.

Den beste tida å besøka ein bokhandel som Norli i Universitetsgaten, ein bokhandel som faktisk ligg i ulent terreng der *off* Karl Johan om vi tenker kontinuerlege heitkrone-tankar som jo einkvar butikk skal og må, sjølvsgagt og dessverre, er ein sein fredag ettermiddag når «alle andre» har gullrekkeblikk og hastar mot helg.

Tida mellom klokka 17 og 19, då ein høyrer meir til ventilasjonsanleggets stille sus enn kortterminalens yppige knatr, var også den tida eg hadde nokre av dei flottaste samtalanane med kundar som kom innom, anten dei kjøpte ein roman (som dei deretter hasta heim for å lesa, med gull i blikket!) eller berre brukte lang tid på å orientera seg i utvalet. Nesten alt handlar om tid med bøker. Ein bokkunde fortener å ha tid til å orientera seg i eit impulsroleg miljø (bokutvalet er impulseksplosjonar i seg sjølv), slik ein lesar treng tid for å kommunisera med eit verk. I dag blir dei fleste bokhandlar for stive i lagerstyringa, for styrt av salskampanjar som igjen pregar det synlege utvalet. Slike mekanismar blir styrt frå toppen. Difor

kan det vera ei glede å leia små geriljakriger frå golvet: Det starta kanskje med at ein kunde la ei hand på ei bok. Denne. Det heldt så kanskje fram med at eg snudde meg og peikte. Den. Det oppsto bevegelse mellom bokhyllene. Bøker blei snudd og bokvifter oppsto. Det blei nikka. Eg gjekk ned på huk. Den! Neineinei, sa kunden. Den hadde han lest, berre skit. Å? Så måtte vi snakka litt om det. Men den då, den er vel god, sa kunden. Den vil eg lesa sjølv, sa eg. Nye bokvifter, god nok tid, smatting og vurdering. Så gjekk kunden, satsa på boka, ga verket ein sjanse. Slik eg ga boka ein sjanse og flytta heile bunken fram i lyset, opp på bordet, godt synleg for andre som ville ta sjansen, ville bli overraska.

God tid er dybde, det er observasjon og større forståing. Ein bokhandel skal selga bøker, men den skal også løfta fram litteraturforståinga, den skal tørre å stå fram med ein sein, kulturell papirvare som boka også er. Og det i ei seinfiendtleg tid. Vi har *slow food*, i alle fall draumen om han. Boka er *slow book*, støyen rundt er heller fast. Det er eit

faktum at boka ikkje kler å heile vegen bli tynt ut på kjapphestens haustmarknad!

Under julesalet i 2003 gjekk alle tilsette rundt med ein salsbutton der vi anbefalte ein tittel kvar. Det var ei glede å gå rundt med «Hemsöborna» av August Strindberg på brystet som linka til ei leseoppleving, samt til den sterke skandinaviske avdelinga på Norli. Hadde ikkje boka vore tilgjengeleg, ville det vore vanskelegare å bera tittelen. Det kostar å ha bøker på lager. Men det er gjennom å ha bøkene tilgjengelege, i butikken her og no, breidden held seg brei. Det sikrar også ei breiare lesing ut over det sjølvsgagte, det overprofilerte, bestselgarane.

Ein gong stoppa to vaksne kvinner og ein hund opp ved sida av ein bunke «PS: Jeg elsker deg!» (av Cecelia Ahern, Bazar), tydeleg profilert i butikken (ikkje på bakgrunn av leseoppleving eller kvalitet, profilert pga. avtale med Bazar og stort kjedeinnkjøp). Eg rusla omkring og rydda bøker i det smale luftrommet mellom plakatanane som stikk opp frå golvet og heng ned frå taket. «Uff, må vi lesa denne?» sa den eine kvinna, halvt mot veninna, halvt mot meg. Eg bøygde hovudet under ein plakat og bjeffa fram eit nei saman med hunden. De må jo ikkje det. Kvifor sto dei ved bunken? Kvifor vurderte dei nett denne boka til lesesirkelen sin? Vi kom i snakk. Dei ville ha tips frå meg, og tips frå meg blei då som vanleg frå ei einaste kjelde: Leseopplevinga. Spranget frå den romanen dei kikka på, altså «PS ...», til den dei kjøpte i seks eksemplar, nemleg «Trær som faller» av Thomas Bernhard, er stort. Ein kan godt seia at bokhand-

Hunden logra, kvinnene strålte, eg bukka og forklarte, gnistra fram mitt bodskap og byksa mot hylla og bokstaven B, denne, mine damer! Ja! Denne!

laren skal sjå kunden sin an, men hallo, her hadde vi ein lesesirkel som ba om å få slippa å lesa ei kanskje typisk lesesirkelvennleg bok. Då skulle dei få sleppa. Og kva gjekk dei til? Ein mørkbiterisk, humoristisk, paranoid, tankevekkande roman om kunst, teater, kjendiseri, hyklari og død! For ei ut-

vikling det var der på golvet; hunden logra, kvinnene strålte, eg bukka og forklarte, gnistra fram mitt bodskap og byksa mot hylla og bokstaven B, denne, mine damer! Ja! Denne! Puh, tenkte eg etterpå. Så godt det var. Førstnemde bok selde seg sjølv gjennom eit stort pr-budsjett. Bernhard si bok er ein moderne klassikar i pocket som *bør* vera inne i butikken, men som ikkje nødvendigvis er det – og profilert, synleg i butikken kan ikkje ei slik bok venta å vera. Her kjem dei tilsette inn. Og: Sjølv om det skal ligga ein butikkfornuft i botn, treng ein tilsett spelerom til å bestilla, rebestilla, utstill.

Nesten identisk historie skjedde med Sue Monk Kidds «Bienes hemmelige liv» (også den Bazar). Det fortel om budsjetta bak produktet, heilt fram til lesaren (som sjølv sagt kan ha ei stor leseoppleving). Men min eigen «vegleiande operasjon» for dei to kvinnene, er god å tenka på. Det viser at det er viktig med lesande bokhandlarar, ulike type lesarar – og også av ein type lesing, og deretter salsmotivasjon, som ligg utanfor det forlagsstyrte, kjedestyrte, kampanjane og satsingsområda. Fleire bøker treng liv, fleire bøker treng å rebestillast – inn i butikken med dei! Om dei ikkje er der, er

det vanskeleg å oppdaga dei, vanskeleg å anbefala dei, ja, det er ikkje sikkert dei blir bestilt eingong om kunden lurar og den tilsette ikkje har sett boka. Boka er berre ikkje.

Snart startar julesalet, sjølv delfiakaka i bokhandelåret. Bokhandlarane tar imot julegåvehandlelister av typen «Til tante Gunn» der det står *Noko frå topp 10* eller *Noko frå ein kjent forfattar*. Greitt nok. Det er eit fokus i sirkelen lesar – media – forlag – bokhandel, det må vi også godta og imøtekomma. Men i denne imøtekomminga ligg det ei plikt i å varsle om fyord som kvalitet og breidde. Ikkje berre ut frå bokhandlaren sitt eige engasjement, også sjølv bokhandelen må i større grad tørra å profilera breidde.

Tante Gunn, ja. Bokhandlaren går ned i eit bukk og rundar hjørnet med eit sukk, hentar boka og får gleden av å møta tante Gunn igjen rett over nyttår då boka blir bytta inn, kanskje i to og tre eksemplar ... Sjølv sagt. Det er lov å pusha bøker, men kvifor pusha sjølvpushande bøker når du kan gjera ein «vegleiande operasjon» som kunden ofte blir strålende glad for?

Bokhandelmedarbeider på Norli, Nina Elizabeth Ryland, ble tatt med storm av en norsk roman som var henvist til en perifer hylleplass i butikken. I 2005 hadde den solgt ett eneste eksemplar. Hun bestemte seg for å gjennomføre et enkelt lite eksperiment: Boken ble til en stabel ute blant de andre pocketbøkene. På kort tid hadde hun solgt et eventyrlig antall eksemplarer.

Jeg møter Nina Elizabeth Ryland hjemme hos henne selv, i Westye Egebergsgate. Dette er et vennlig hjem med atskillige bokhyller, en hel hylle er viet Strindberg, ja en byste av Strindberg selv holder øye med oss fra vinduskarmen. Ryland begynte å jobbe i nordisk-avdelingen på Norli, den som Kari Grimnes har bygd opp, for en ti-tolv år siden.

– Skandinavisk-avdelingen på Norli, hvor vi selger svensk og dansk skjønnlitteratur, er helt unik i sitt slag i hele Norden. Den jobben Kari Grimnes har gjort og gjør med den avdelingen er helt spesiell. Hun har en nese og en interesse som er uten sidestykke. Det er en lykke å jobbe der. Jeg jobber 60 prosent og tjener ikke spesielt godt, men jeg ville ikke vært noen andre steder ...

– Har dere en stor fast kundekrets?

– Ja, det er noe av det som er morsomt. Noen kommer innom flere ganger i uken. De skal kanskje ha en spesiell bok når de kommer inn, men de blir alltid stående og snakke med oss om hva som er nytt og hva vi syns er bra og hva vi syns er dårlig – og så kommer det kanskje en bekjent av kunden og blir med i samtalen. Det er nærmest en liten salong. Høres det veldig jålete ut? Det er sjenerøsitet her. Folk får plass.

– Dere leser mye, da, det inngår som en del av jobben?

– Vi leser mye. Selvfølgelig føler du alltid at det ikke er nok, men det er dette vi gjør som privatmennesker også, det er det livet vi lever. Jeg liker

å være der hvor folk snakker om, diskuterer og kjøper bøker.

– Så avdelingen formes av de menneskene som er der. Bli dere ikke pålagt restriksjoner fra ledelsen? Det høres jo ut nærmest ut som en liten oase?

– Vi står veldig fritt. Og når vi går igjennom listene fra Sverige og Danmark for å bestille nye bøker, så merker vi oss ut bøker med tanke på helt spesielle kunder: den må vi ta inn, for den kommer han til å bli veldig glad for, eller den er perfekt til henne.

Vi lager konsepter vi brenner for. Selv er jeg

veldig glad i August Strindberg. På fødselsdagen til Strindberg i januar i år kom det en ny biografi av en som heter Stefan Whilde. Denne bestilte jeg flere eksemplarer av og lagde en vegg ut av det. Jeg blåste opp en Dagblad-artikkel av Fredrik Wandrup om Strindberg og Ibsen og supplerte med Strindbergs egen litteratur. Etter hvert supplerte jeg også med flere av Whildes bøker. Han er jo absolutt ikke kjent i Norge, han er nesten ikke kjent i Sverige. Dette er ikke noe bestselger-konsept i utgangspunktet, det er noe vi skaper selv.

Et annet eksempel er at Kari og jeg kan bruke veggene bak informasjonsdisken til å fronte bøker

som har begeistret oss personlig. Nå står det f.eks. tre norske bøker der, på vår skandinaviske avdeling.

– Er det slik at dere bruker mye plass på å fronte enkelttitler, eller fordeler dere plassen mer «demokratisk»?

– Vi har ikke noen regel på det. Hvis Kari og jeg finner ut at vi har lyst til å lage et konsept ut av reiselitteraturen, kan vi f.eks. bruke en vegg hvor vi stiller ut både Finn Skårderud, Bruce Chatwin og Tomas Espedal som nå er ute med boken *Gå*; da legger vi vekt på bredden. Neste uke kan vi derimot bruke hele veggene til en bestselger som Stieg Larssons *Männ som hater kvinnor*.

Begge deler er formidlingsformer som har mye for seg. Men du må være klar over hva du driver med, du kan ikke bare smelle opp en haug med mange forskjellige romaner. Bak alt du gjør skal det være et engasjement. Og det er særlig viktig i disse tider, hvor det er så mye fokus på bestselgerlitteratur.

– Dere er fritatt fra eksterne diktater om hvilken litteratur som skal eksponeres?

– Jeg føler ikke at jeg er bundet til noe annet enn å selge bøker. Hos oss er det plass til både den svenske krimmen, som selger seg selv, og rare ting fra små forlag som Bakhåll og H:Ström, som gir ut bøker ingen store forlag ville drømme om å gi ut, som Mary Shelleys *Sista människan*.

– Deres personlige kompetanse og kjennskap til kundene høres helt avgjørende ut?

– Det er jo derfor denne jobben er så morsom. Vi har en frihet til å skape noe på vår arbeidsplass.

Veldig mange kunder er interessert i å få en anbefaling; hvis de ikke spør direkte, så kan man likevel se at de er interessert i en samtale.

- Formidling virker?
- La meg komme med et eksempel. Jeg hadde nettopp oppdaget en norsk forfatter som har skrevet lenge. Jeg leste en bok av denne forfatteren og ble fullstendig slått ut. Det dreide seg om en trilogi som var samlet i en pocket for et par-tre år siden. Jeg var innom norskavdelingen, men fant den ikke blant pocketbøkene som ligger utover bordene i store stabler. Den sto inneklemt langt nede i hylla. Jeg bestemte meg for å gjennomføre et eksperiment og bestilte inn flere eksemplarer av denne boken, som i 2005 hadde solgt ett eneste eksemplar

i butikken vår. Jeg la en stabel på bordet. I løpet av tre måneder hadde jeg solgt 39 eksemplarer.

- 39 eksemplarer! Du må ha anbefalt den til kundene også?

- Jeg løftet den ut, tok den frem, og snakket om den i sammenhenger der det falt naturlig. Veldig mange kunder er interessert i å få en anbefaling; hvis de ikke spør direkte, så kan man likevel se at de er interessert i en samtale. Jeg oppfatter ganske fort om folk trenger hjelp eller ikke. Så kan jeg spørre: Hva er du interessert i, hva liker du best, hva leste du sist?

- Det høres ut som ditt utgangspunkt er en kjærlighet for litteraturen ...

- Samtidig er det viktig å være klar over at det er mange forskjellige mennesker som ønsker veldig forskjellige typer litteratur. Men folk tar imot tips. Du selger jo et produkt, og det er viktig at du vet hva du selger.

- Dette er jo noe som det blir mindre og mindre av; tendensen er at man finner de samme butikkene med det samme utvalget overalt, der spillerommet for bokhandlerens litteraturengasjement blir svært lite?

- Jeg har akkurat vært på en reise i Canada der de har store kjedebokhandlere som Indigo og Chapter. De er enormt store og har et imponerende utvalg, de har svære lenestoler og deilige sofaer, og det er ingen som sier: «Hei hei, ta bort den kaffekoppen, du kan søle på bøkene!» De har Star-

bucks i øverste etasje, som er en stor kafé, hvor du kan sitte og se utover alle disse fantastiske bøkene. Det er jo et paradisi. Men hvem skal vise deg de rare tingene? Det er ingen som kommer og snakker med deg. Jeg brukte veldig lang tid på å finne en ansatt, og da jeg først fant en og spurte etter en fransk-kanadisk forfatter, så hadde han ikke en anelse om hvem jeg snakket om. Jeg måtte selv gå og finne fram dette på dataen. Jeg ble litt engstelig da jeg så det, for bokhandleren var i grunnen bare en ryddeperson, som ordnet ting i stabler.

- Bokhandlene blir som store supermarkeder, det blir opp til konsumenten å orientere seg på egen hånd?

- Ja, men så finnes det jo slike små, rare bokhandlere også. Du kjenner sikkert til Shakespeare & Company i Paris, en trang, liten bokhandel hvor bøkene detter ned i hodet ditt når du går inn, hvor det er rotete og de røyker inne i butikken og jeg vet ikke hva. Det er noe eget. I Toronto fant jeg flere slike bokhandlere. Det er fryktelig synd hvis disse bokhandlene skal bli borte.

- Det viktigste ved bokhandlerfaget er personlig engasjement og formidlingsevne?

- Det betyr mye at du er engasjert, at du ser litt til venstre og høyre for de største bunkene. Det er viktig at man leser bredt. Det viktigste skjer allikevel i møtet mellom kunden og bokhandleren. Jeg er veldig, veldig glad i jobben min.

Den beste bokhandelen 2006!

Forfatterforeningen har kåret Tanum Bokhandel, Majorstua, til Norges beste bokhandler. Daglig leder Asbjørg Engebø mottok prisen den 27. oktober, i bakgården i Rådhusgata 7. I juryens begrunnelse heter det at «dette er en bokhandel som våger å være en nisjebokhandel, det vil si: Den har simpelthen satset på god litteratur, herunder også såkalt smal skjønnlitteratur».

Juryens begrunnelse:

Dette er en bokhandel som våger å være en nisjebokhandel, det vil si: Den har simpelthen satset på god litteratur, herunder også såkalt smal skjønnlitteratur. Tanum Bokhandel, Bogstadveien 43, er en bokhandel som overrasker og går sine egne veier, i bokstablene finner en både bestselgere og ikke-bestselgere. Tanum Bokhandel Bogstadveien 43 fører, kanskje som den eneste bokhandelen i verden, ikke kokebøker, men har i tillegg til skjønnlitteratur, bøker innen filosofi og litteraturteori. Den har et smakfullt lokale, god atmosfære, og aller viktigst: Førsteklasses bokhandelmedarbeidere. På grunn av disse arrangerer denne lille bokhandelen interessante og annerledes litteraturkvelder, med ulike temaer. Bokhandelens lokaler er relativt små, men dette hindrer den ikke i å være en faghandel som hjelper sine kunder til å finne fram til det de vil ha, på samme tid som de fremdeles er å betrakte som litteraturformidlere.

Formannens tale:

Iblant kan en få inntrykk av at motsetningene i bokbransjen går mellom bokhandelen og forfatterne. Ingen nyanser. Forfatterne liker ikke bokhandelen! Jeg har ikke særlig sans for det! Jeg skjønner ikke poenget. Det er bokhandlerne som formidler og selger de bøkene vi skriver, er de ikke nødt til å være våre allierte? Det er vi som skriver de bøkene bokhandlerne formidler og selger. Vi kan ikke unngå å være deres allierte. Denne kåringen er et uttrykk for at forfatterne meget vel forstår at de gode bokhandlene er alfa og omega for oss! Dersom bøkene våre ikke legges ut for salg, gir det overhodet mening å fortsette å skrive da? I de gode bokhandlene følger bokhandelmedarbeiderne forfatterskapene og sørger for de interessante diskusjonene med kundene. I de gode bokhandlene presenteres både såkalt smal og såkalt bred litteratur for de som måtte finne på å stikke innom. Denne prisen vil i tillegg til å holde fram en av de gode

prisen vil i tillegg til å holde fram en av de gode bokhandlene, peke på at om det finnes en motsetning i bokbransjen, så går den ikke mellom forfatteren og bokhandelen, men mellom forfatteren og kjedeledelser som ikke er opptatt av hva de selger, men av konsepter og produkter og volumer og som ser på Rimi-Hagen som sitt store forbilde. Motsetningen går mellom forfatterne og kjedeledere som ikke ser på bokhandelen som faghandel, eller respekterer de ansattes kompetanse og kunnskap, og dermed heller ikke forstår betydningen denne kompetansen har for bokkjøperne.

For ikke så lenge siden fikk jeg en e-post fra en som jobber i en bokhandel. Det er en av de fineste e-postene jeg har fått på lenge. Det sto blant annet: Jeg er 31 år gammel. Ingen idealist, bare glad i bøker. Jeg elsker bøker. Nå er jeg redd for dem. Redd for at de skal miste sin rett til å være det de er; bøker. Åndsverk. Hun skrev om bøkene rett til å være det de er. Ikke vaskepulver. Men eksemplarer av åndsverk. Hun jobbet ikke i Tanum, Bogstad veien 43. Men jeg innbiller meg at hun ville ha likt det. Og strengt tatt, det er lenge lenge siden jeg hørte noen overhodet som viste til det helt opplagte, bøkene som åndsverk. Det måtte en bokhandelmedarbeider til!

Gratulerer!

Kjetil Røed skisserer feller og muligheter i overgangen fra en aristokratisk smaks-ideologi til en mer «demokratisk» smak.

Statusrapport. Vi lever i en verden hvor bokbransjen, som så mye annet, er i en avgjørende omstillingsfase. De store forlagene dropper smale titler og ditto smale redaktører. Utskvisning av det smale foregår parallelt med at det oppstår nye små forlag, som H-press og Gasspedal, og spesialiserte tidsskrifter, som *Au petit garage* og *Grønn kylling*. Det kan se ut som om bokbransjen går mot både større spesialisering og intensivt kommersialisering.¹ Det er for øvrig også for enkelt å avskrive de store forlagene som notorisk kommersielle; Damm er et eksempel på et stort forlag som velger å satse på det smale, og Gyldendal og Oktober gir ut flere titler i året som er alt annet enn kioskelvitere. Men, til tross for enkelte unntak, er tendensen tydelig. Hva er det egentlig som skjer? La oss betrakte denne differensieringen fra et smakspektiv: det pågår en klar pluralisering av smaksregimer; litteraturen utspres, redefineres.

Smak. Siden Shaftesbury og Hume, og spesielt Kant, har begrepet «smak» stått sentralt i vår idé om litterær kvalitet. Som Kant hevder i *Kritikk av dømmekraften*, er smaken imidlertid en vrien sak å få tak på, viklet inn i det diffuse feltet mellom begrep og gjenstand, subjektiv erfaring og kon-

sensusbasert allmennhet som smaksbegrepet jo er.² Det har alltid vært gjenstand for strid og er det fortsatt. Bak den oppmykede innkjøpsordningen og den nye bransjeavtalen, så vel som de nevnte forandringene i forlagsverdenen, ligger også et begrep om smak, ja, kanskje ser vi her konturene av et mer åpent og fleksibelt smaksregime som i større grad er tilgjengelig for faktiske lesere.

Bibliotekene og dannelsesprosjektet. Folkebibliotekenes innkjøpsordninger har sine røtter i et folkeopplysningsprosjekt og dannelsesideal som igjen har sin opprinnelse i den franske opplysningstiden. Disse rammene ble senere integrert i et na-sjonsbyggingsprosjekt og en idé om at det skrevne ord skulle være tilgjengelig for alle, rike som fattige. Termene «folkeopplysning» og «dannelses» er imidlertid utradert fra lovverket i dag, men de lever videre i andre former. Per i dag er hver kommune pålagt å ha en fagutdannet innkjøpschef som velger ut etter «kvalitet, mangfold og aktualitet». Mens folkeopplysningen tidligere foregikk etter mer idealistiske retningslinjer, er det i dag stadig mer praktiske hensyn som får råde. Det har skjedd «[...] ei forskyving av perspektivet fra eit idealistisk folkeopplysnings- og dannelsesideal til eit meir nytte- og utdanningsorientert perspektiv.»³ Det tidligere demokratiske idealet om at mest mulig skulle ut til flest mulig er dermed rasjonalisert ned til et minimum. I tillegg bør man merke seg at bibliotekenes innkjøpsansvarlige ikke lenger er forvaltere av «den gode smak» som forankret i en oppfatning av den litterære kanon, men i stadig sterkere grad følger en tilbuds- og etterspør-

selslogikk. Selv om de reelle valgene i prinsippet er outsourcet til de kommunale innkjøpsjefene er retningslinjene også sterkere fra statlig hold – spesielt når det gjelder brukermedvirkning og større mangfold. I flukt med denne tendensen ser vi også en klar nedvurdering av kompetansen når det gjelder innkjøpsansvar: 40 % av kommunene har fått dispensasjon til å se bort fra kravet om profesjonsutdanning (ibid.).

Litt om bokhandlere. Interessant i denne sammenheng er også bokhandlerens praksis. Her skjer en slanking av abonnementsordningene, som tidligere sikret at rubb og stubb havnet i hylene og ble tilgjengelig for allmennheten: vi ser en klar tendens til at stadig flere smale titler og spesialiserte utgivelser aldri når bokhandlerne. I en bransje hvor det knapt finnes annet enn store kjeder, er det også en ufravikelig tendens at enkelttitler kjøpes inn i store kvanta fra forlagene til redusert pris, noe som (naturlig nok) vil medføre at disse bøkene får en fremskutt plass i vinduer og boktorg. Innkjøpene styres i større grad fra kjedenes ledelse, slik at hver enkelt bokhandel får mindre mulighet til å gjøre individuelle innkjøp og danne sin egen profil eller bygge opp en beholdning som står i stil med den eventuelle ekspertise hver enkelt bokhandel måtte ha.

Profesjonalisme og smak. Som et resultat av stadig større bruk av tilbud og etterspørsel undermineres og utfordres innkjøpsjefen som fagperson. Vi ser den samme tendensen i avisene, hvor bestselgerne prioriteres og den smale litteraturen får stadig mindre plass, og hvor kritikken i økende

grad får preg av nyhetsjournalistikk.⁴ Vi beveger oss dermed bort fra en kultur hvor litterær kompetanse har hatt en avgjørende funksjon, mot en kultur hvor forskjellene mellom «godt» og «dårlig», «viktig» og «mindre viktig» blir diffuse og uklare. Hvordan skal slike skiller opprettholdes? Er det noe poeng i at de skal holdes i hevd?

Smak og ideologi. Vi har tilsynelatende fått et mer fleksibelt og mangfoldig smakssystem hvor det er rom for mange flere aktører – ja, i prinsippet kan alle som vil bli hørt, melde ifra om hva de ønsker. Vi kan derfor snakke om en overgang fra smak som ideologi eller noe på forhånd gitt, til smak som noe flytende, som en størrelse som alle kan delta i å definere. Litterær kvalitet har blitt demokratisert som kulturelt fenomen, smaken har åpnet seg som et produksjonsfelt. Men la meg ta et skritt tilbake: med «ideologi» mente jeg ovenfor litterær kvalitet som produkt av et formynderisk forhold til kvalitet, hvor den litterære kanon og etablerte «klassikere» inngikk i enhver institusjons litterære beholdning både som reelt innhold og begrepsdefinerende gjenstander. Nært knyttet til kvalitet som ideologisk system er også det institusjonaliserte litteratursynet, hvor Universitetene og de traderte litteraturhistoriske skjemaene produserer et begrep om kvalitet som, i hvert fall historisk sett, er ganske lite fleksibelt og foranderlig. Et slikt system er bundet opp mot institusjonell makt som, om det ikke utsettes for forandring og reforhandling, vil kunne stenge for en mer aktiv bruk og forståelse av litteratur. Også skoleverket og politikken er knyttet opp til den litterære institusjonens

tradisjonsbundne og lite fleksible måte å danne og holde i hevd kvalitetsbegrepet på.

De fleste av oss har vel opplevd å tvinges på de mest støvete og knusktørre klassikere på skolen bare fordi de er «viktige», fordi de er en del av nasjonalarven og den litterære kanon. Dette er heldigvis også på vei ut nå; det må være mulig å utdanne seg uten å lese Ibsen. Det skal være et privilegium å lese Ibsen om man har lyst, og like mye et gyldig valg å *ikke* gjøre det om man heller vil lese en lærebok i hestehold, se på tv, eller bla i *Vi Menn*. Man skal ikke tvinges til å være litterært interessert.

Ideologi og demokratisk smak. Smak som ideologi er altså ofte en smak hvor svært mange institusjoner har interesser. Hvorfor? Fordi den traderte smaken er disse institusjonenes levebrød, fordi de ikke kan tenke utenfor en stivnet form, eller fordi litterær kvalitet per definisjon – i hvert fall i historisk perspektiv – har blitt forvaltet og definert av et ekspertvelde. Den litterære smaken, som også har styrt innkjøp av litteratur til bokhandler og biblioteker, og selvfølgelig til en viss grad fortsatt gjør det, er en smak som produseres av en utdatert kanonmaskin, et tilbakeskuende og tvangsmessig institusjonelt maskineri som holder kortene tett til brystet og ikke vil gi fra seg hegemoniet, fordi de ikke kan tenke fremover og fordi de ikke vil miste jobben. Først nå har den litterære smaken, også slik den har blitt forvaltet av bokhandlere og i bibliotekene, begynt å lekke ut av ekspertenes hender, kunne man si. Først nå er litteraturen et felles anliggende, først nå er den litterære smaken

noe vi alle deler, en potensiell gjenstand for en felles sans, eller *sensus communis*. Vår historiske situasjon åpner for muligheten av en demokratisk litteratur. En litteratur som ikke eies av en smaks-messig overklasse. Litteraturen tilbake til folket! Ikke dumt, det?

«Folkelig smak». Det mange bekymrer seg for når smaken blir tilgjengelig for alle, er at bibliotekene og bokhandlene vil kommersialiseres og bli konforme, miste sine særpreg. Mange er nok redde for det man, lett nedsettende, kan kalle en «folkelig smak», hvor krim, legeromaner og DaVinci-kodekopier blir det regjerende innholdet i hyllene. En slik redsel er, om enn ikke ubegrunnet, svært ofte den gamle smaksideologien som snakker et nytt språk, noe den utvilsomt vil gjøre fra *beyond the grave*. Det er nok vanskelig for mange litteraturfetisjister og boklærde å forestille seg biblioteker og bokhandler uten Vergil, Ibsen og Beckett i hyllene. Om det nå *blir* resultatet. Selv om kommersialisering nok er den mest sannsynlige tendensen på kort sikt, må vi prøve å se situasjonen fra litt andre vinkler før vi slår oss til ro med begrepet om den folkelige smaks forbannelse. La oss først se på hvorfor folk faktisk leser.

Om underholdning og avkobling. De fleste leser for å bli underholdt. De leser som flukt, som underholdning. Men hva er egentlig «underholdning»? Hva er egentlig «avkobling»? Det er tilstander vi oppfatter som naturlige, som noe vi har rett til, noe som gjør oss til fullverdige mennesker. Men tilslører ikke egentlig disse begrepene det som egentlig skjer når vi involverer oss med verden

Forlagene tjener på å dyrke et begrep om litteratur som «underholdning» og «avkobling». Dette er enkel og grei litteratur å produsere.

– når vi leser, ser film, ser kunst? Forestillingen om det «underholdende» som en «utkobling», er ikke det en myte? I realiteten kobles man *inn*, selv når hjerneaktiviteten ikke er på sitt mest intense. Det er alltid fra leserens helt egne, unike perspektiv at hun kan le hjertelig, og det er også den beste «underholdningen» som potensielt kan gi deg nye perspektiver eller få deg til å tenke. Faktisk er både begrepet om «underholdning» og «avkobling» knyttet til et hierarkisk system like mye som den gamle smaksideologien var det. Hvermannen er like mye i hendene på et manipulerende ekspertvelde når han tror seg å være i sitt mest egne, sitt mest «avkoblede» flukt-selv. Hva som faktisk er «underholdende» og «avkoblende» bestemmes nemlig svært sjelden av individet selv, det er sjelden folkets tale som er i virksomhet når det gjelder definisjonen eller bruken av denne type litteraturbegrep, men snarere bokmarkedet og de som klekker ut bøker som salgbare varer. Forlagene tjener nemlig på å dyrke et begrep om litteratur som «underholdning» og «avkobling». Dette er enkel og grei litteratur å produsere. Men saken er faktisk den at smaken som denne litteraturen forvalter og danner, i like stor grad kommer fra profesjonelle som det gamle smakshierarkiet. Men denne gangen er det ikke den akademiske eller aristokratiske smaken, men den «folkelige» smaken som er saken. Den såkalt «folkelige smaken» er altså uttrykk for en svært udemokratisk smak, en smak som tjener på å opprettholde myter om litteraturen og hva lesning er, og dermed hindrer et reelt demokratisk litteraturbegrep.

Tilkoblingen. Mye såkalt lødig litteratur produseres ut fra forestillingen om at man faktisk *kan* koble av. *DaVinci-koden* er «god underholdning» som udemokratisk og markedsliberalistisk smaksdefinert vare, men dårlig litteratur, om vi ser bak mytologiene som løfter den fram og legger den i leserens hender, fordi den ikke utfordrer leseren verken emosjonelt eller intellektuelt – og primært bekrefter leseren som blind konsument av og reproduksjonsorgan for litteraturinstitusjonens minst produktive og sterile myter. Habermas er inne på noe når han sier at «det kulturelt konsumerende publikums fritidsbeskjeftigelser finner sted i et sosialt klima som gjør at disse ikke på noen måte behøver å videreføres i diskusjoner.»⁵ Etter min mening må vi imidlertid ikke tilbake til en resonnerende offentlighet, slik Habermas beskriver den. Snarere bør hver enkelt leser oppdage at lesningen er et personlig anliggende og at bruken av litteraturen alltid vil kobles inn i hans egen livssituasjon. Når det gjelder underholdningsindustrien, har bruken av litteraturen en tendens til å være upersonlig. Det finnes imidlertid bøker hvor gåter eller mord står sentralt i handlingen, som kan bidra til en emosjonell og/eller intellektuell perspektivering av deg selv eller dine omgivelser. Det finnes litteratur hvor leseren integreres i lesningen og deltar i større grad, og dermed også inviteres til å avsløre den kyniske definering av litteratur som «underholdning» og «avkobling». Det som trengs er reell, usnobbete veiledning.

Om overgang fra folket til mengden. Hvordan kommer man til en veiledende smak uten å

havne i den gamle smaksideologien? Vel, det er spørsmålet, og det er selve oppgaven. Antoni Negri og Michael Hardt skriver i sin bok *Multitude* at det i dagens historiske situasjon kan skje en overgang fra «folket» til «mengden»:

«Mengden er sammensatt av en rekke singulariteter – og med singulariteter mener vi her sosiale subjekter hvis forskjellighet ikke kan reduseres til noen ensartethet, men representerer en forskjellighet som forblir forskjellig. De enkelte deler som utgjør folket, er uensartete i sitt fellesskap, og blir først til en enhet når de forneker eller setter til side sine forskjelligheter.»⁶

Med utgangspunkt i disse begrepene er det kanskje mulig å komme fram til et smaksbegrep som omgår underholdning som myte og underholdningsindustriens hegemoni. Negri og Hardt mener at mange problemer ligger i uklar terminologi. «Den folkelige smaken» impliserer at «folket» er en homogen størrelse. Dette passer naturligvis godt sammen med markedets forvaltning av smaken som underholdningsbasert eller et «nødvendig» resultat av «trangen til avkobling», men denne tilstanden er jo, som nevnt, like udemokratisk og steril som den forutgående smaksideologien (om enn på en annen måte). I den situasjonen vi er nå, hvor den store brukermassen av bokhandlere og biblioteker kan være med å definere litteraturen, trenger vi et mer pragmatisk og avmytifikert begrep om hvem som utgjør denne brukermassen. Ifølge Hardt og Negri er både «folket», «massen» og (enda verre)

Når kjedene gjør innkjøp i store kvanta, burde de kunne ta en risiko og sette ut stabler med bøker som ikke reproducerer mytene om litteraturen, men som oppfordrer til individuell lesning, deltagelse.

«mob'en» termer som homogeniserer leserne. Dette er problematisk. Vi trenger forståelse av leseren som tar vare på pluraliteten og det potensielt ubegrensede bruksbehov han (eller hun) har. Det samlede antall lesere som utgjør «mengden» (til forskjell fra «folket»), kan ikke enes om en felles smak, en *sensus communis*, men opprettholder snarere et vell av forskjellige smaksregimer, basert på livssituasjoner og interesser. Det som er felles er dermed forskjelligheten. Denne smaken er demokratisk, uavsluttbar, vil alltid kunne pågå. Den medfører også at spørsmålet om hva litteratur er, og dermed hva som er viktig litteratur, også alltid er et forhandlingsspørsmål, et tvilstilfelle. Med denne åpenheten virksom vil også litteraturen måtte forsvare seg, svare for seg.

Den profesjonelle leseren. The return. Men, spør kanskje leseren seg, løser dette noe? Er ikke dette en svært idealistisk modell, hvor de praktiske konsekvensene kun vinker i det fjerne? Jo, bli svaret, da. Det er en utopisk tilstand jeg skisserer her. Likevel er det kanskje en skisse til begrepslig avklaring. Som man kan ta utgangspunkt i og jobbe seg videre inn i. Det viktigste er at de profesjonelle leserne får beholde sin plass i hierarkiet og arbeide seg frem mot dette demokratiske smaksbegrepet uten å henfalle til et begrep om «folket» som en homogen masse, som alle vil ha det samme, eller unyansert anta at man vil ha «underholdning» eller «avkobling». Utfordringen i dagens litteraturnorge er i større grad å integrere leseren i produksjonen av litteraturbegrepet: med det mener jeg – utfordre hans (eller hennes) forestillinger om

underholdning og avkobling og stimulere til å bli en singulær leser. Oppfordre til å lese ut fra seg selv, sin historie, sine interesser, sine behov, og ikke prefabrikerte smaksforestillinger. Det samme gjelder bokhandlene, særlig kjedene; når de gjør innkjøp i store kvanta, burde de kunne ta en risiko og sette ut stabler med bøker som ikke reproducerer mytene om litteraturen, men som oppfordrer til individuell lesning, deltagelse. Slike tiltak vil kunne bidra til et reelt demokratisk litteraturbegrep som vil berike både leserne og bokbransjen. I tillegg vil litteraturen komme til en reell anvendelse og praktisk bruk parallelt med at hver enkelt leser bryter gjennom underholdningsindustrien og slutfører smaksideologiens svanesang.

Litt om forlagene (igjen) og kritikeren. Her må også forlagene og kritikeren yte sin skjerv. De må ha en tillitt til lesermassen som mangfoldig og forskjelligartet mengde, og stimulere til en dyrking av forskjellene. Forlagene må kunne gi avkall på umiddelbare salgstall og i størst mulig grad unngå mytene om litteraturen tilknyttet den gamle smaksideologien. De må kunne skape litterært armslag i stedet for å reproducere avkoblingstyranniet. Kritikerne, på sin side, bør være eksemplariske lesere og praktisere et demokratisk litteraturbegrep. Med dette mener jeg at kritikeren skal vise hvordan litteraturen er tilgjengelig for alle og alltid er relatert til individet og ikke den på forhånd gitte konsensus. Kritikeren bør tre inn i rommet mellom den subjektive erfaringen og et foreliggende smaksbegrep og danne forhandlings situasjoner mellom disse. Slik kan kritikeren innta en posisjon som

definerende deltager i et demokratisk litteraturbegrep og foregripe eller koble seg opp mot den muligheten leserne selv har til å bli aktive brukere av litteraturen.

Til slutt. *Frem med den demokratiske litteraturen!*

¹ Dette er, kan det se ut til, en *global*, utvikling. Se bl a Mariann Enges artikkel i dette nummeret av Uinnbundet.

² Immanuel Kant skriver i *Kritikk av dømmekraften* (Pax, 1997, s. 103): «[...] med *sensus communis* må man tenke seg ideen om en sans som er felles for alle, dvs. en bedømmelsesevne som, i sin refleksjon, tar hensyn til alle andre forestillingsmåter i tankene [...], for så å si å sammenligne sin dom med den kollektive menneskefernuft, og således unngå illusjonen som oppstår fra subjektive privatbetingelser som lett kunne tas for objektive og på uheldig vis påvirke dommen.»

³ Sitert fra Anita Sandbergs artikkel «Profesjon under press» (fra *Bok og bibliotek*). Hun har sitatet fra Vestheim, G. (1997). *Fornuft, kultur og velferd*. Oslo: Samlaget.

⁴ Selv om det finnes unntak, spesielt Morgenbladet, Klassekampen, Ny Tid og Dag og Tid.

⁵ Jürgen Habermas: *Borgerlig Offentlighet*. Gyldendal, 1981, s. 151.

⁶ Sitatet er hentet fra den norske oversettelsen av et kapittel fra *Multitude*. Se: *Agora*, nr. 4, 2004, s. 28. Jeg bruker også den engelske versjonen av boka: *Multitude*, Penguin 2006.

Foto: Kim Sølve

«Å se en norsk utenriksminister forsvare ytringsfriheten til en straffedømt Holocaust-benekter anser jeg som like sannsynlig som eksistensen av firkantede egg,» skriver Cornelius Jakhelln og spør: Hvor fri er en ytringsfrihet med begrensninger?

*If life seems jolly rotten
There's something you've forgotten
And that's to laugh and smile and dance and sing.
When you're feeling in the dumps
Don't be silly chumps
Just purse your lips and whistle – that's the thing.*

*And... always look on the bright side of life ...
Always look on the light side of life ...*

Det kan være sunt å starte med noen vers fra Eric Idles herlige sang «Always Look on the Bright Side of Life» når man skal gjøre hva jeg skal gjøre nå, nemlig det å diskutere tunge spørsmål ikke bare om ytringsfrihet, men også om tvillingbegrepene sensur og sensitivitet.

I januar 2004 var jeg på en konsert med den afghanske sangerinnen Farida Mahwash og Kaboul Ensemble på La Maroquinerie i Paris. For parisere og eksil-afghanere var det emosjonelt å høre skjønnheten i Mahwashes tradisjonelle sang, like etter Taliban-regimets fall – et regime som forbød ikke bare musikk, men også fjernsyn, bilder og idrett. I ettertid er talibanerne (ifølge Wikipedia betyr navnet «søkere», «studenter») blitt selve innbegrepet av ytringsfrihetens fiender. Under Taliban-regimet måtte menn bære skjegg av en viss lengde og kvinner dekke seg til med fotsid burka, om ikke de skulle bli offentlig avstraffet med slag. *Life's a piece of shit, when you look at it* – i hvert fall om man må leve som en fugl i bur i et bur av en burka.

Under Forfatterforeningens medlemsmøte den 11. november uttalte utenriksminister Jonas Gahr Støre at vi må kjempe for alle som sitter i fengsel for

Om jeg skulle våkne opp til en radiomelding om at man helst så slike som meg sterilisert og deportert, ville jeg nok hatt vondt for å spise landbrød og røkt skinke med min sedvanlige appetitt.

sine ytringers skyld.¹ I den anledning ønsket jeg å spørre Gahr Støre om han også ville kjempet for den britiske historiefortelleren² David Irving, som sitter fengslet i Østerrike for å ha benektet at Holocaust fant sted. Å se en norsk utenriksminister forsvare ytringsfriheten til en straffedømt Holocaust-benekter anser jeg som like sannsynlig som eksistensen av firkantede egg. Det ville unektelig være komisk, eller tragisk, alt etter hvilket synspunkt man har, å forestille seg en notorisk gentleman som Jonas Gahr Støre tale Irvings sak – et *complètement improbable*.

I denne sammenhengen er det hverken revisjonisten eller utenriksministeren som skal diskuteres, snarere ytringsfrihetens begrensninger. Irvings tilfelle må være et smertefullt paradoks for grupper som Amnesty International, som arbeider for å ivareta individets menneskerettigheter, uavhengig av ideologi.³ Det er lettere å føle sympati for den arresterte iranske bloggeren Kianoosh Sanjari enn for David Irving. Sanjari bedriver aktivisme mot et fundamentalistisk diktatur, mens briten Irving, gjennom sine kontroversielle bøker og uttalelser, har skapt internasjonal blest om seg selv i over førti år. Prinsipielt sett finnes det likevel en likhet mellom disse to skribentenes situasjoner, da de sitter i fengsel for å ha benyttet seg av ytringsfriheten. Spørsmålet jeg vil frem til er naturligvis dette: Hvor fri er en ytringsfrihet med begrensninger?

Jeg antar at i Norge av i dag har de fleste mulighet til å si hva de ønsker å si, uten å frykte represalier og forfølgelse. Sammenliknet med for-

holdene i verdens mange diktaturer, er ytringsfriheten i Norge udiskutabel. For å ta meg selv som eksempel: Jeg liker å tro at jeg aldri har opplevd å bli sensurert eller forsøkt tiet i hjel, av hvem det måtte være – jeg er bare blitt sensurert av meg selv. Dette kan skyldes flere omstendigheter, a) at jeg i andres øyne ikke har hatt noe virkelig kontroversielt å si, eller b) at ytringsfriheten er reell, effektiv og anvendt.

Det hender, unntaksvis, at nordmenn blir idømt fengselsstraff for sine uttalelser. Hvit Valgallianses leder Jack Erik Kjuus ble i februar 1997 dømt til 60 dagers betinget fengsel og ilagt en bot på 20 000 kroner for i sitt partiprogram å ha foreslått tvangssterilisering av adoptivbarn med «fremmedkulturell» opprinnelse. Jeg husker at jeg hørte en mor fortvile på radioen, fordi hennes adopterte barn ble livredd av Hvit Valgallianses forslag. Reaksjonen er særdeles lett å forstå. Om jeg skulle våkne opp til en radiomelding om at man helst så slike som meg sterilisert og deportert, ville jeg nok hatt vondt for å spise landbrød og røkt skinke med min sedvanlige appetitt.

Skal ytringsfriheten være absolutt og uinnskrenket, slik at folk fritt kan uttrykke selv de mest hårreisende forslag, eller bør den reguleres, slik det er tilfelle i dag, for å beskytte individer og grupper mot hets og forfølgelse? Mens jeg trekker pusten etter dette lange og kronglete spørsmålet, tenker jeg over alternativene: a) absolutt ytringsfrihet og b) regulert ytringsfrihet. Det er ingen tvil om at under alternativ a) ville mange oppleve å bli krenket av andres diskriminerende utsagn. Ville

den intellektuelle og offentlige frihet bli større, om jeg ustraffet kunne håne og fornærme de som er annerledes enn meg, riktig kline til med fullt verbalartilleri? Burde hardcore-imamer ha frihet til å komme med kvinnefiendtlige, antidemokratiske og rasistiske ytringer, om de så måtte ønske? I hodet hører jeg en stemme si på mild sørlandsdialekt: *Dette va'kke møe greit å svare på.*

Alternativ b) er uproblematisk og ukontroversiell i de fleste sammenhenger. Men i vinterens «karikaturstrid» var dette kompromisset av en ytringsfrihet plutselig ikke uproblematisk lenger: Karikaturer som for den skandinaviske bevissthet er en kulturell og politisk nødvendighet, ble tatt som en blodig fornærmelse av islam og profeten Muhammed. Da Magazinet redaktør Vebjørn Selbekk publiserte en faksimile av Jyllandspostens Muhammed-karikaturer, gjorde han, etter norsk jurisdiksjon, ikke noe ulovlig. Pressens Faglige Utvalg har gått god for valget om å trykke faksimilen.

Problemet oppstod da Selbekks ytringsfrihet ble utfordret av de fornærmede troendes religionsfrihet. Burde de fornærmede ha bitt karikaturene i seg og respektert Selbekks rett til å ytre seg, eller var det snarere redaktøren som burde ha respektert muslimenes helligdom? Om jeg kan snike meg unna dette spørsmålet med en samlereferanse til forårets gigadebatt, så gjør jeg det. O salige lettvinthet!

(Likevel: I Selbekks sted hadde jeg trolig gjort det samme – i) for å la norske lesere få kjennskap til hva striden faktisk står om, ii) av den usaklige

Espen er egentlig kristen; men han kan gjerne være litt muslim også, om det betyr at han slipper å få bank. Espen spiser svineribbe til jul, men kan godt gå med på at grisen er et skittent og uhellig dyr.

grunn at Norges hovedstad heter Oslo, og ikke Islamabad, og iii) fordi jeg mener at tyranniets grenseløse sensitivitet og forkjærlighet for å føle seg krenket ikke bør aksepteres i Norden – eller noen andre steder, for den saks skyld. Minn meg gjerne på dette utsagnet den dagen jeg skulle fremstå som overdrevent sutrete.)

Jeg bemerker, *en passant*, at karikaturstriden synliggjorde en abyssal mangel på kunnskaper innen interkulturell kommunikasjon hos mange av de involverte. Som norsk og pro-norsk nordmann fra norske-Norge gjelder dette også meg. I vinter ble en demonstrasjon mot karikaturene avholdt i Oslo. Følelsene mine kokte da jeg så hva jeg antar er norske statsborgere demonstrere mot hva jeg anser for å være den praktiske anvendelsen av en demokratisk rettighet: Ytringsfrihet. I ettertid ser jeg at flere av bannerne var heller rimelige i sine krav. Noen eksempler: «Respekt for andre er en selvfølge!»; «Verdier har man fordi de er verdifulle»; «Modenhhet, respekt og omtanke»; «Å bygge opp et godt samfunn tar tid – å rive det ned tar sekunder»; «Når sannheten kommer, forsvinner løgneren» (vanskelig å godta for en nietzscheaner, *mais bon*.) Disse er jeg i tvil om: «Vil du ha et søtt liv? Slutt å gjøre det surt for andre!»; «Skam dere media! For å drive hets og hat». Et banner jeg derimot ikke kan akseptere, er dette: «Din ytringsfrihet tar slutt når du trår på mine føtter!»⁴ Det vil si, jeg godtar personens rett til å til å si det, til å paradere denne paria-parolen; men den autoritære og muligens voldelige implikasjonen av utsagnet tar jeg på det sterkeste avstand fra.

På Den norske Forfatterforenings nettside parafraseres Jonas Gahr Støre slik: «Det kan aldri bli nok dialog.»⁵ Jeg innrømmer det gjerne: Jeg har i lengre tid tvilt på muligheten for dialog med de troende. For hva skal man egentlig med dialog, om man har sannheten i sitt eie? Dette punktet gjelder ikke bare de troende muslimer jeg indirekte sikter til, men også kristne og alle andre som tror på den absolutte, guddommelige sannhet. For dem er jeg en vantro – *correct me if I am wrong*. Og en troende bryr seg vel egentlig ikke om meningene til en vantro?

I romsagaen «Med Støre mot stjernene» presenteres noen av mine notater fra karikaturstriden. De er emosjonelle, altså ikke veldig rasjonelle. De er neppe veldig sympatiske, heller ikke egnet til å inspirere fromhet og toleranse. Men det var hva jeg følte. Ha-hrrm.

«Med Støre mot stjernene» – første trinn:

Velkommen til Norge, det servile og tjenestevillige Norge, landet hvor flertallet snart skal danse rundt under mindretallets pisk. Gymnaslærer Pedersen og hans kommunistkumpaner ble harde i buksene ved å tenke på proletariatets diktatur; mange norske intellektuelle synes tanken på minoritetenes diktatur er minst like opphissende.

«Med Støre mot stjernene» – andre trinn:

Professor emeritus Alastair Hannay kommer med noen skjærende falske toner om å respektere (den

andres tro i Aftenposten den 3. februar i år. «Den [troen] kan være for avskyelig til at noe krav for respekt for det menneske som har den, kan imøtekommes. Men dette kan ikke være tilfelle med en tro som deles av mange millioner. Hvis man benekter dette, er man godt på veien til selv å ha en avskyelig tro.»

Da får jeg heller stå med beina trygt plantet på gitarhalsen som leder til Helvete og el-Hotama: Både nasjonalsosialismen og kommunismen ble i sine glansdager feiret av millioner av mennesker, uten at disse doktrinenes apostler i dag har noe legitimt krav på respekt. Jeg erkjenner at Hannays defaitistiske strategi sikkert kan avverge «flyvende faner og klingende spill»; men når han skriver at «ingen respektløs skribent eller freidig journalist som trues av en fatwa, skal være martyr», så håner han motet til en truet forfatter som Salman Rushdie, og mengden av andre intellektuelle som forfølges for å ha trosset powerislamismen.

«Med Støre mot stjernene» – tredje trinn:

Men den gode Espen Askeladd er det fint lite krutt i, dette vet vi. Harde diskusjoner ved grua vil vi ha oss frabedt. Askeladdens problem er nettopp at han er så inderlig, dørgende god. Den blåøyde Ivo Caprino-figuren (dette er ikke en fornærmelse mot den store kunstneren Italia ga til Norge) vil helst være enig, og ha medynk med de svake og de krenkede. Den feige og konfliktsky Espen Askeladd er den jeg har desidert minst respekt for i denne debatten. Han unnskylder seg for idealer som enkelte fjerne

Bacontryne, vantro, grisespiser, kremtopp, liksom-kristen, marshmallow, vaniljeis, hedning, albino, melkerull, fiskebolle, hviting, bleiking, norsken-torsken, Blendus.

aner ble brent på bål for, i Pavekirkens glansdager. Espen er egentlig kristen; men han kan gjerne være litt muslim også, om det betyr at han slipper å få bank. Espen spiser svineribbe til jul, men kan godt gå med på at grisen er et skittent og uhellig dyr.

I et intervju med Morgenbladet 3. februar uttaler advokat Abid Q. Raja: «Dersom vi får tilstander hvor muslimer i Norge betrakter nordmenn som 'mot dem', og nordmenn betrakter muslimer som 'farlige' eller 'mindreverdige', kan vi få kriseartede situasjoner om noen år. Jeg mener dette faktisk er den største tikende bomben i Norge i dag.»

Dette er en advarsel glade Espen Askeladd bør ta på alvor. Jeg har selv erfart hvordan forholdene er blitt i Paris, og der finnes intet å misunne for Norge. I Paris' gudsforsatte banlieues (forsteder) henger fattigdom og fanatisme tett sammen. Drapet på og torturen av det jødiske offeret Ilan Halimi var et uhyrlig unntak fra normaltilstanden, riktignok, men likevel betegnende på et klima hvor flere tenåring-sjenter, som den 18-årige marokkansk-ættede Chéhrzade Belayni, er blitt brent levende for å ha nektet tilnærmelser eller tilbud om ekteskap.

Den som møter slike ytringer med vold, eller trusler om vold, er i mine øyne en taper. Den som møter slike ytringer med ord, argumenter, eller latter, er i mine øyne en vinner. Om jeg enset litt mindre sensitivitet – litt mer vilje til dialog og litt mindre vilje til sensur der ute – skulle jeg gjerne finne meg i å bli kalt følgende: Bacontryne, vantro, grisespiser, kremtopp, liksom-kristen, marshmallow, vaniljeis, hedning, albino, melkerull, fiskebolle, hviting, bleiking, norsken-torsken, Blendus.

1/ Jeg siterer utenriksministeren fritt etter hukommelsen.

2/ «Historieforteller» burde være en mer passende betegnelse for Irving enn «historiker», gitt følgende sitat av Richard J. Evans, professor i moderne historie ved Universitetet i Cambridge: «Not one of [Irving's] books, speeches or articles, not one paragraph, not one sentence in any of them, can be taken on trust as an accurate representation of its historical subject. All of them are completely worthless as history, because Irving cannot be trusted anywhere, in any of them, to give a reliable account of what he is talking or writing about.» (Kilde: en.wikipedia.org/wiki/David_Irving)

3/ Fra Amnesty Internationals nettside: «AI [Amnesty International, ikke Artificial Intelligence – CJ] is independent of any government, political ideology, economic interest or religion. It does not support or oppose any government or political system, nor does it support or oppose the views of the victims whose rights it seeks to protect. It is concerned solely with the impartial protection of human rights.» (web.amnesty.org/pages/aboutai-index-eng)

4/ www.dagbladet.no/nyheter/2006/02/11/457536.html?i=9

5/ www.forfatterforeningen.no/articles.php?var=22

Foto: Kjetil Alsvik

Forteljinga om den vestlege kulturen har stivna til eit dogme der islam representerer helvete, skriv Solveig Aareskjold i eit innspel til Uinnbundet, der ho set ytringsfridommen i historisk perspektiv. Kan henda hadde det tvert om vore ein fordel for Vesten om arabarinvasjonen ikkje var blitt stoppa i 732?

Då den norske forfattarforeininga hadde ytringsfridommen oppe til drøfting på medlemsmøtet i haust, var det sjølv sagt ingen som var i mot. Men det går eit djupt skille mellom dei som vil at han skal vera total, og dei som går inn for visse moderasjonar.

Totalistane hevdar at sidan ytringsfridommen er det grunnleggjande vilkåret for demokratiet, må alle ytringar tolast, om dei er aldri så ravgalne. Dei moderate meiner at sidan demokratiet er avhengig av sømmelege omgangsformer, finst det ting som ikkje bør koma til uttrykk.

På dette grunnlaget er det ikkje lett å samlast om ei felles fråsegn, slik forfattarforeininga ønskjer å få gjort på årsmøtet til våren.

Sjølve trongen til ei slik fråsegn er i seg sjølv interessant. Den viktigaste drivkrafta er forestillinga om at islam er i ferd med å kvela den vestlege kulturen. Heilt fram til muhammedkarikaturane kunne folk her til lands stort sett uttrykka det dei fann for godt, med protestane frå heimlege antirasistar og antipornografar som einaste bremsekloss. Men det siste året har det kome til ein langt mektigare motstandar utanfor dei norske landegrensene.

Når me nå ser oss nøydde til å formulera eit samlande standpunkt, er me i same situasjon som den engelske adelen då dei sette opp Magna Carta i 1215. For i motsetnad til det mange trur, var ikkje dette såkalla fridomsbrevet innleiinga til den demokratiske utviklinga. Tvert om er det ei oppsummering av rettar som tidlegare var blitt tekne for gitt. Det var for å hindra at dei forsvann, at det var nødvendig å skriva dei ned.

Ved andre viktige vegskille har hevdvunne rettar gått tapt, til allmenn ulykke for menneskeslekta.

Ytringsfridommen blir jamt over rekna som eit moderne fenomen, noko som aldri ville funnest om det ikkje var for renessansen og opplysingstida. Men i røynda har folk ytra seg fritt til alle tider, og det einaste som har kunna hindra dei, var at nokon truga med å slå dei i hel om dei ikkje passa

Følgjen av å tru at alt hittil har vore til det beste, er at ein blir ute av stand til å tenka seg alternative scenario.

kjeften. Snorre Sturlason, som utfalda seg i den same perioden som Magna Carta blei til, meiner å vita at kring år 1000 gjorde Sigríð Storråde krav på religionsfridom, og sette over styr trulovinga si med Olav Tryggvason av den grunn. Under slaget ved Svolder måtte kongen ikkje bare tola at Einar Tambarskjelve sa at bogen hans var for veik: Ulv den raude insinuerte jamvel at han brukte rumpa til å slåst med. Olav Tryggvason blei så rasande at han la ei pil på bogestrengen og sikta på Ulv. «Då sa Ulv: 'Skyt ein annan veg, konge, dit som betre trengst; mitt arbeid er di vinning.'»

Etter at kongane hadde fått meir makt, og sett lærde menn til å skriva bøker om kor øydeleggande det var for samfunnet når folket tenkte sjølv, trong dei ikkje lenger finna seg i slike konfrontasjonar. Men framleis fanst det i fleire hundre år eit utbreidd medvit om at lover og reglar var relative, avgrensa til bestemte landområde som Trøndelagen og Danelagen. Der var òg to ulike rettssystem, det kyrkjelege og det verdslege, og i mange høve kunne den tiltalte sjølv velja kva domstol han skulle dømmast under. Såleis overlevde den heidenske pluralismen ennå ei tid, ein tankegang som dersom han framleis hadde stått ved lag, kunne gjort det lettare for trongsynte redaktører å skjønna at det norske lovverket ikkje kan verna ytringane deira ut over landegrensene.

Hovudtendensen er likevel at rikssamlinga og kristninga førte til at folk fekk mindre styring over sine eigne liv. Det er ikkje til å sjå bort frå at me

ville vore betre farne om Vesten heilt frå starten hadde hatt eit nærare samrøre med islam.

Økonomisk og kulturelt var det slett ikkje noka vinning for Europa at den muslimske ekspansjonen blei stansa i slaget ved Tours i 732. Spania gjekk inn i ei oppgangstid då det kom under arabisk styre, med moskear og kyrkjer fredeleg side om side, og akademiske møtestader for forfattarar og vitenskapsfolk. Mens middelalderen bare blei mørkare nord for grensa, der Karl den store samla resten av Europa med terror og folkemord, og gjorde kristendommen obligatorisk.

Likevel er den vestlege historieskrivinga prega av ein evolusjonistisk tankegang, basert på at samfunnet har starta opp i kaos og barbari og utvikla seg langs ei jamt stigande linje mot humanisme og menneskeverd. Det har vore liten vilje til å drøfta kva som har gått tapt på vegen. Trass i at Olav Haraldsson sjokkerte heidningane med dei sadistiske kristningsmetodane sine, og ikkje hadde anna å tilby enn frelse frå eit helvete som ikkje finst, er det ennå ikkje blitt undersøkt om det kan henda var Sankt Hitler som sigra etter slaget ved Stiklestad.

Følgjen av å tru at alt hittil har vore til det beste, er at ein blir ute av stand til å tenka seg alternative scenario. Forteljninga om den vestlege kulturen har stivna til eit dogme, der islam representerer helvete. Det blir teke for gitt at dersom ikkje ytringsfridomen er absolutt, vil det oppsluka oss alle saman. Derfor har mange fått dårleg samvit fordi dei ikkje

sto skulder ved skulder med Vebjørn Selbekk då det røynte på som verst, og gruer for kva konsekvensar dette sviket kan føra med seg.

Men den råskapen som ligg i ein total ytringsfridomsfundamentalisme, kan raskt slå beina vekk under det demokratiet han er meint å forsvare. I staden for å garantera for menneskerettane, bruker overdriven idealisme å riva grunnen vekk under dei, slik det skjedde i dei store diktatura på nittenhundretalet. Og hadde ikkje det post-sovjetiske styresettet vore så undertrykkande, ville det verken vore nødvendig å kritisera det så skarpt som Anna Politkovskaja gjorde, eller så farleg å gjera det.

Iveren etter å gi Vebjørn Selbekk ei tilsvarende martyrkrone, fell såleis på si eiga meiningsløyse. Heller ikkje opplysningsfilosofen Voltaire sløste bort lojaliteten sin på tvilsame prosjekt. Den berømte kraftsatsen om at «eg er ueinig i det du seier, men eg vil til døden forsvare retten din til å seia det,» dukkar først opp i ei bok frå 1906, og då bare som noko han *kunne* ha sagt. Den verkelege Voltaire ofra ikkje livet for verken det eine eller det andre, trass i at han levde under eit regime som straffa bråkmakarar med tortur og lemlesting, hending og brenning. Derimot skreiv han mange viktige bøker og tok del i samfunnsdebatten i den grad omsynet til liv og helse tillet det. På den måten gjorde han ein langt større innsats for det frie ord enn om han hadde gått i døden for det.